

İMAM MÂTÜRÎDÎ'NİN YAHUDİLERLE POLEMİĞİ: NÜBÜVVET İNANÇLARINA YÖNELİK TEOLOJİK ELEŞTİRİLERİ*

Recep Önal

Doç. Dr., Balıkesir Üniv. İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of Islamic Theology
Balıkesir, Turkey
onal1975@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2571-9949

Öz

Ehl-i Sünnet'in en önemli temsilcisi olan İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) çeşitli din, inanç ve kültürlerle ev sahipliği yapan Mâverâünnehir'de dünyaya gelmiş, dinî, felsefî ve siyasî birçok görüşün ortaya çıktığı ve İslam inancına içeriden ve dışarıdan yıkıcı düşüncelerin sokulmaya başlandığı bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı toplumun inanç ve değerlerine karşı sorumluluk bilinciyle hareket eden Mâtürîdî, İslam inanç esaslarını bu yıkıcı fikrî saldırılara karşı savunarak büyük bir mücadele vermiştir. Bu mücadelesinde tevhid merkezli din anlayışını ön plana çıkarmış, bu inanca aykırı görüş benimseyen dinleri eleştirmiştir. Mâtürîdî'nin eleştirdiği dinlerden biri de Yahudilik'tir. Ona göre beşeriyetin ilk dini, tevhid dinidir. Bu anlamda Hz. Muhammed de dahil bütün peygamberler aynı dini tebliğ etmiş; insanları sadece Allah'ı birmeye ve ibadeti O'na has kılmaya çağırılmışlardır. Ancak bu dine inanan topluluklar çeşitli sebeplerle tevhid inancını bozmuşlardır. Bu inancı bozanların arasında Yahudiler de bulunmaktadır. Bu bakımdan Yahudilik, öz itibarıyla ilahî bir din iken zamanla tahrif edilerek bu özden uzaklaşmıştır. Bu çerçevede Yahudi teolojisini çeşitli açılarından eleştiren Mâtürîdî, Yahudilerin bilhassa nübüvvet inançları üzerinde durmuştur. Bütün peygamberlerin aynı dini tebliğ ettiği prensibinden hareketle Yahudilerin nübüvvet konusunda benimsedikleri inançlarını ve peygamberlere karşı sergiledikleri tutumlarını tevhid inancından bir sapma olarak değerlendirmiştir. Bu makalede yukarıda teorik zemin dikkate alınarak Mâtürîdî'nin nübüvvet bağlamında Yahudi teolojisine yönelttiği temel eleştirilerinin tespiti amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Yahudilik, Tevhid, Nübüvvet, Peygamber, Mâtürîdî.

The Argument of Imam Mâtürîdî With the Jews: His Theological Critiques of Prophetic Beliefs

Abstract

Imam Mâtürîdî (d. 333/944), was born in in Transoxania where hosted to various religions, beliefs and cultures, and lived in a period in which many religious, philosophical and political views emerged and Islam was attacked by destructive thoughts coming from inside and outside. Acting with a sense of responsibility towards the beliefs and values of the community he lived, Mâtürîdî fought a great struggle by defending the principles of Islamic belief against

* Bu makale, 14-15 Eylül 2018 tarihleri arasında Konya'da düzenlenen *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Literatürü Uluslararası Sempozyumu*'nda aynı başlıkla "sözlü bildiri" olarak sunulan tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

this devastating intellectual assault. In this struggle, he highlighted the monotheist perception in religion and criticized the religions which had contradicted with this perception. Judaism was one of these religions that Mâturîdî criticized. According to him, the first religion of humanity is the religion of monotheism. In this sense, all the prophets, including Prophet Muhammad, spread the same religion; they called on people to merely believe Allah and make worship unique to Him. However, some communities distorted the belief of monotheism for various reasons. Among these communities are Jews. In this respect, Judaism, while inherently a divine religion, was distorted over time and moved away from this essence. In this respect, by criticizing Jewish theology in various contexts, Mâturîdî focused specifically on the prophetic beliefs of the Jews. Acting on the principle that all the prophets have the same religion, he regarded that the prophetic belief of the Jews ended up with a deviation from the belief of monotheism. In this article, it is aimed to determine the criticisms of Mâturîdî towards Jewish theology in the context of prophetic beliefs by taking theoretical background above into consideration.

Keywords: Islamic Theology Judaism, Monotheism, Prophetic Belief, Prophet, Mâturîdî.

GİRİŞ

Yahudilikte peygamberlik inancı, İslam'da olduğundan oldukça farklı bir özellik arz eder. Peygamberlik müessesesi, nesiller silsilesi içinde şahıslar seçmek suretiyle, Tanrı'nın kendi rızasını bilinir hale getirmesi temel prensibi üzerine kurulmuştur. Bu anlamda Peygamber, vahiy mesajını alıp tebliğ etme vazifesiyle ihsanda bulunmuş karizmatik bir şahıstır.¹ Diğer bir ifadeyle peygamber, kendilerine Tanrı tarafından verilmiş bir mesajı almak gibi ilahî bir yetenekle donatılmış, halk arasında sevilen kişidir.² Peygamberlik anlayışının bu temel vasfı da Tesniye kitabının 18. babında verilen bilgilere göre belirlenmiştir. Peygamberliğin temel yasası olarak kabul edilen bu bilgiye göre Tanrı Yahve, sözlerini Hz. Mûsâ'ya vereceğini ve emredeceği her şeyi insanlara söyleyecek kişiyi göndereceğini beyan etmiştir.³ Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi peygamber, Tanrı'dan birtakım emirler alan kişi konumundadır.

Yahudilikte peygamberlik, Hz. Mûsâ ile başlamaktadır. Onun ilk ve en büyük peygamber olması, halkına Yahve ibadetini getiren, kabile sisteminden daha gelişmiş hukuk ve adalet duygusunu veren kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Zira Tevrat, onun vasıtasıyla İsrailoğullarına

¹ Mustafa Sinanoğlu, *Kur'ân-ı Kerim ve Kitâb-ı Mukaddes'te Peygamberlerin İsmeti* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1989), 65.

² Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Yayınları, 2001), 2: 502.

³ Tesniye 18/18.

verilmiştir.⁴ Şer'î peygamberliğin Hz. Mûsâ ile başlamasına rağmen, daha önceki dönemde de peygamberler gelmiştir. Ahd-i Atîk'te nebî kelimesi ilk defa Hz. İbrâhim hakkında kullanıldığı için Yahudilikte peygamberlik tarihinin onunla başladığı söylenebilir.⁵ Çünkü onun dışındaki peygamberler, Tanrı'yı bir rüya veya bir gündüz vizyonunda görmüşler yani Tanrı'yı sadece bir rüyada veya vizyon ile algıladıkları için daha düşük derecede bir peygamberlik konumunda bulunmaktadır.⁶ Halbuki Mûsâ, Tanrı'nın hem kelimasına muhatap olmuş, hem de rü'yet yoluyla O'nun vahyini almıştır.⁷ Hz. Mûsâ'dan önceki dönemde en saygın peygamber olarak Hz. İbrâhim,⁸ peygamberlerin en büyüğü ise Hz. Mûsâ kabul edilir. Bu ilke, Maimonides'in (ö. 602/1205)⁹ iman prensiplerinin arasında yer alır.¹⁰ Tevrat, ondan sonra onun gibi bir peygamber gelmediğini belirtir.¹¹ Bu nedenle Hz. Mûsâ, takdis, doktrin, ilahî şeriat karşısındaki tutumu ve tebliği açısından, kendisinden sonra gelen peygamberlerin modeli konumundadır.¹²

Yahudilere göre Mesih'den önceki son peygamber Malaki'dir.¹³ Dolayısıyla Yahudilik tarihinde peygamberlik müessesesi, Hz. İbrâhim'le başlamakta, Hz. Mûsâ ile zirveye ulaşmakta, Malaki ile son bulmaktadır. Bu nedenle Yahudilik'te Hz. İsa'nın ve Hz. Muhammed'in peygamberliği kabul edilmez. Bununla birlikte Yahudi kutsal kitaplarında gelecek bir elçiden bahseden ifadelerin yer alması¹⁴ Yahudi inancında son peygamber anlayışının net olmadığını ortaya koymaktadır.

⁴ Ömer Faruk Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İTD* 9 (1995): 153; Sianoğlu, *Peygamberlerin İsmeti*, 67.

⁵ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 2: 502; Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", 153.

⁶ Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 2: 504.

⁷ Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", 153.

⁸ Sianoğlu, *Peygamberlerin İsmeti*, 73.

⁹ Yahudi din alimi ve filozofu olan Maimonides, İslam literatüründe Mûsâ b. Meymûn olarak bilinmektedir.

¹⁰ İbn Meymun *Delâletü'l-Hâirîn*'de peygamberliğe geniş yer ayırarak peygamberliğin merteye ve on bir derece altında açıklamıştır. Bk. Ebû İmrân Mûsâ b. Ubeydillâh el-Kurtubî el-İsrâîlî, *Delâletü'l-Hâirîn*, nşr. H. Atay (Ankara: AÜİF Yayınları, 1974), 436-445.

¹¹ Yasanın Tekrarı 34/10.

¹² Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", 136.

¹³ Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 186.

¹⁴ Bk. Tesniye 18/15, 18; Yeremya 28/9.

Yahudilikte vahyin sahibi ve kaynağı Tanrı Yahve, muhatabı insan, aracısı ise peygamberdir. Bu anlamda peygamberlerin bilgi kaynağı sadece vahiydir. Peygamberlerin vahye muhatap oluşları ise farklılık arz eder. Peygamberler, rüya veya rü'yet halinde Tanrı Yahve ile diyalog kurabilmekte; ilahî kelimeler, kutsal ruh veya melek aracılığı ile peygambere iletilmektedir.¹⁵ Bunun dışında bir de vahyin en kestirme yolu olan, hiçbir aracı olmaksızın Tanrı Yahve'nin kendini göstermesi vardır. Bu anlamda vahiy sadece Hz. Mûsâ'ya bahşedilmiştir.¹⁶ Diğer bir ifadeyle vahiy, Mûsâ dışında bütün peygamberlere melek vasıtasıyla gelmiştir. Halbuki Hz. Mûsâ, Tanrı Yahve ile yüz yüze görüşerek vahye muhatap olmuştur.¹⁷

Yahudiler, kendi soylarını ve dinlerini Hz. İbrâhim'e dayandırmaktadırlar. Hz. İbrâhim'in soyunun da oğlu İshak'la devam ettiğine inanırlar. Ataları olarak kabul ettikleri Hz. İbrâhim ve onun sahip olduğu teolojiyi Hıristiyanların ve Müslümanların kendi hesaplarına göre yorumladıklarını ve devam ettirdiklerini ifade ederek, onun maddî ve manevî varisinin kendileri olduğunu iddia ederler.¹⁸ Dolayısıyla Yahudi inancına göre peygamberlik millî bir karakter taşır. Çünkü onlar peygamberlerin sadece kendilerinden seçildiğini iddia ederler.¹⁹ Bu nedenle Yahudi olmayan birinin peygamber olması söz konusu olamaz. Onlar, sadece İsrailoğullarından gelen peygamberlere iman ederler. İşte bu nedenle Hz. İsa ile Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmezler. Bunun yanında geçmişte yaşayıp da sadece kendi ırklarından olmadığı için Hz. İsmâil, Hz. Sâlih, Hz. Hûd, Hz. Şuayb'ın peygamberliklerini reddederler.²⁰ Ayrıca Yahudi inancına göre Tanrı Yahve, Hz. Dâvûd ile Hz. Süleyman'a birtakım ilahi emirler vahyetmiştir,²¹ fakat bu ikisi peygamber değil kral konumundadır.²²

¹⁵ Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", 136, 139.

¹⁶ Sinanoğlu, *Peygamberlerin İsmeti*, 68.

¹⁷ İbn Meymûn, *Delâletü'l-Hâirîn*, 401-402.

¹⁸ Mustafa Göregen, *İslam-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2002), 179-180.

¹⁹ Samuel b. Yahya el-Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, trc. O. Cilacı (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 44-45.

²⁰ Bekir Bozdağ, *İlahî Dinlerin Kutsal Kitaplarında Peygamberlik Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1991), 50-53.

²¹ Muhammed Tarakçı, "Tanah'ta Vahiy Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002): 214.

²² Sinanoğlu, *Peygamberlerin İsmeti*, 69.

Yahudilerin peygamber anlayışlarında dikkat çeken bir husus da onların, İslam inancındaki peygamberlerin ismet, emanet, fetanet, sıdk ve tebliğ gibi sıfatlara muttasıf olma keyfiyetinin önemsenmemesidir. Onlara göre beşer olarak gönderilen peygamberler, yaşayış bakımından diğer insanlardan farksızdır ve bütün insanlar gibi günah işlerler. Nitekim Tevrat'ta peygamberlerin günahlardan korunmuş olduklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aksine peygamberlerin şan ve şereflerine uygun olmayan yalan, zina, içki ve hırsızlık gibi bazı uygunsuz davranışlar ve günahların peygamberlere isnad edildiğine dair bilgiler mevcuttur.²³ Dolayısıyla Yahudiler, peygamberleri normal insanlardan farklı bir meziyete sahip olmayan kişiler olarak kabul etmişlerdir. Buradan hareketle onların peygamberlik tasavvurlarının iki farklı biçimde tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Onlardan bir kısmı peygamberlik konusunda aşırıya kaçarak onlara ulûhiyet atfetmişlerdir. Bir kısmı da tam aksine peygamberlerin değerini düşürerek peygamberi sıradan bir insan gibi kabul etmişler ve onları uygun olmayan vasıflarla anmışlardır.

1. MÂTÜRÎDÎ'NİN YAHUDİLERİN NÜBÜVRET İNANÇLARINA YÖNELİK TEOLOJİK ELEŞTİRİLERİ

Kur'ân'da Yahudilerin tevhide aykırı anlayışlar benimseyip bu inançtan saptıklarına dikkat çekilerek, Tanrı ve peygamberlik inançları tenkid edilmiştir. Kur'ân'ın bu yaklaşımı, Müslümanların Yahudi inançlarına olan bakış açılarının temelini oluşturmuştur. Mâtürîdî de konuyla ilgili Kur'ân verilerini temel alarak Yahudilerin peygamber inançlarını çeşitli açılardan eleştirmiştir. Onun Yahudilere yönelik eleştirilerini müstakil maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1.1. Yahudilerin Peygamberlerine Ulûhiyet Atfetmeleri

Kur'ân'da Yahudilere ilişkin en önemli tenkid konularının biri, Allah'a oğul isnad edilmesidir. Onların bu isnadı Kur'ân'da, "Yahudiler dediler ki: Üzeyir Allah'ın oğludur..." (et-Tevbe 9/30) şeklinde açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'a göre Yahudiler peygamberleri buldukları konumdan

²³ Örneğin Tevrat'ta Hz. Nûh'un içki içip Kenan beldesine lanet etmesi (Tekvîn 9/21-25), Hz. İbrâhîm'in kendi kız kardeşiyle evlenmesi (Tekvîn 20/12), Hz. Lût'un içki içerek iki kızı ile zina etmesi (Tekvîn 19/30-38), Hz. Dâvûd'un, evli bir kadınla zina edip adam öldürmesi (II. Samuel 11/1-11), Hz. Süleyman'ın puta tapması (I. Krallar 11/1-10), Hz. Mûsâ'nın kavmini Mısırlıların mallarını çalmaya teşvik etmesi (Çıkış 3/22; 12/35-36) gibi peygamberlik inancıyla bağdaşmayan iddialar bulunmaktadır. Geniş bilgi için bk. Mağribî, *Yahudiliği Anlamak*, 120-125.

çıkarak onlara yeni statüler vermeye kalkışmışlar, Hz. Üzeyr için Allah'ın oğlu tabirini kullanmışlardır. Mâtürîdî de konuyla ilgili eleştirilerini Kur'ân'ın vermiş olduğu bu veriler doğrultusunda yöneltir. Bu çerçevede Yahudi ve Hıristiyanların ulûhiyet konusunda aşırıya gitmekten kurtulamadıklarını belirten Mâtürîdî, bu aşırılıktan kastın da her iki zümrenin dinde konulan sınırları aşarak, Allah'tan başkasına ilahlık ve rabliği nisbet etmeleri olduğunu söyler. Buradan hareketle Yahudilerin, peygamberlerini tanrısal mertebeye çıkartarak Üzeyr'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiklerine ve onu kendilerine Rab edindiklerine dikkat çeker.²⁴ Mâtürîdî, Yahudilerin peygamberlik anlayışlarına eleştiri yöneltirken Üzeyr'in kimliği hakkında herhangi bir bilgi vermez, Allah'a oğul isnad etmenin aklî ve naklî açıdan imkânsızlığını ispatlamaya çalışır. Mâtürîdî'nin konuya ilişkin eleştirilerine geçmeden önce Yahudilerce Ezrâ olarak bilinen Üzeyr'in Yahudi tarihindeki yeri ve önemi hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Yahudilerce Ezrâ olarak bilinen Üzeyr, Yahudi din ve tarihinde önemli bir isimdir. O, peygamber değildir; fakat peygamberden de öte bir konuma sahiptir.²⁵ Hz. Mûsâ'dan sonra ikinci Mûsâ kabul edilecek kadar kendisine önem atfedilmekte ve "Yahudiliğin babası" olarak isimlendirilmektedir.²⁶ Ezrâ'nın Yahudi tarihinde ön plana çıkışı ise Bâbil sürgünü sonrasında Kudüs'e döndükten sonra olmuştur. Onu, Yahudiler için değerli kılan en önemli özelliği de İsrail topraklarında yaşayan Yahudiler arasında sözlü yorumu ile birlikte tamamen unutulmuş Tevrat'ı yeniden oluşturmasıdır. Bu nedenle o, "Tevrat'ın usta yazıcısı" (sofer)²⁷ olarak nitelendirilmiştir.²⁸ Ayrıca Yahudi kutsal kitaplarında Ezrâ, Bâbil sürgünü sonrasında İsrailoğullarının Kudüs'e geri dönmelerini sağlayan, onların dinî

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, ed. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dârü'l-Mizan, 2004-2010), 4: 329, 340, 344-345. Ayrıca bk. a.mlf., *Te'vîlât*, 5: 162; 11: 381-382; a.mlf., *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2009), 151.

²⁵ Hatta Yahudi kaynaklarında (Talmud'da) Ezrâ için: "Şayet Mûsâ, ondan önce gelmiş olmasaydı, Ezrâ Torâ'nın vahyine muhatap olabilirdi" denmektedir (Francine Kaufmann-Josy Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", *Din Fenomeni*, haz. M. Aydın (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2000), 99.

²⁶ Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi: Yahudiliğin Mimarı Ezrâ* (İstanbul: IQ Yayınları, 2007), 135.

²⁷ Sofer, Torâ'yı yazan ve bu iş için özel olarak eğitilmiş kişiye verilen bir unvandır. Bk. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 3: 631.

²⁸ Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 127.

ve siyasî liderliğini yapan bir şahsiyet olarak da tasvir edilmiştir.²⁹ Bu nedenle günümüz Yahudilerce o, Yahudilik düşüncesini ana hatlarını ilk sistematize eden kişi ve Yahudiliğin gerçek kurucusu kabul edilir.³⁰

İslam kaynaklarında ise genel olarak Ezrâ'nın Üzeyir olduğu düşünülmektedir. Kur'ân'da, Hıristiyanlar gibi Yahudiler de Allah'a oğul isnat etmekle suçlanmakta, Allah'ın oğlu olarak kabul ettikleri kişinin de Üzeyir olduğu bildirilmektedir.³¹ Ancak onun kimliği hakkında açıklayıcı bilgi sunulmamaktadır. Müslüman âlimlerin Üzeyir hakkında verdikleri bilgilerin Ezrâ'ya işaret ettiği görülmekle birlikte, Yahudilere ait olduğu belirtilen bu inancın temelleri konusunda farklı iddialar da ileri sürülmüştür. Bu iddialardan birine göre, Üzeyir şifâî yolla gelen Tevrat'ı unutulmaya yüz tuttuğu bir sırada derlediği için Yahudiler kendisine insanüstü bir varlık gözüyle bakarak, onun Allah'ın oğlu olduğunu kabul etmişlerdir. Bir diğer iddiaya göre de, öteden beri hak yoldan sapanlar, kutsal tanıdıkları kimseleri, peygamberlerini veya liderlerini Allah'ın oğlu sanırlardı. Dünyanın birçok yerinde bu inancın izlerini görmek mümkündür. Mesela müşrikler de melekleri Allah'ın kızları olarak kabul ediyorlardı. İşte muhtemelen bu inanç, putperestlikten Yahudiliğe hatta oradan da Hıristiyanlığa geçmişti. Bu hususta ileri sürülen bir başka iddia da, söz konusu inancın Hz. Muhammed zamanındaki bazı Tevrat metinlerine dayandığı şeklindedir.³² Yahudi asıllı bir araştırmacı olan Simon Szysman, Üzeyir'in Ezrâ olduğunu kabul etmektedir. O, bu konuda İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) naklettiği "Yahudiler arasında yalnızca Yemen tarafında yaşayan Saddûkiler 'Üzeyir, Allah'ın oğludur' derlerdi" şeklindeki ifadesinin Kur'ân'ın dışında başka tarihî kaynaklara da dayanmış olabileceğini söylemektedir.³³ Diğer taraftan Kur'ân'ın Yahudilerin bu inancı hakkında verdiği bilgiler günümüz Yahudi kutsal kitapları ve tarihi kaynakları ile kıyaslandığında çelişki gibi görünmektedir. Zira Yahudi kaynaklarında Ezrâ'nın Allah'ın oğlu olarak yüceltildiğine ya da ilahlaştırıldığına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Günümüzde, onu ilahlaştıran Yahudi cemaati de bilinmemektedir.³⁴ Yahudilik üzerinde yaptığı çalışmalarla bilinen günümüz araştırmacılardan

²⁹ Bk. Ezrâ 1-10. bablar. Krş. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 1: 170-171.

³⁰ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (Konya: Vadi Yayınları, 1998), 124.

³¹ Bk. et-Tevbe 9/30.

³² Muhsin Demirci, *Kur'ân'ın Temel Konuları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), 30-31.

³³ Osman Güner, *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri* (Ankara: Fecr Yayınları, 1997), 178.

³⁴ Baki Adam "Müslümanların Yahudilere Yöneltiltiği Teolojik Eleştiriler", *Dinler Tarihi Araştırmaları* 4 (2004), 110.

Baki Adam, bu durumu açıklamak için Hicaz Yahudilerinin inançlarına dikkat çekmektedir. Ona göre, Yahudi mistisizminin temelini oluşturan Merkabah (ilahî taht) mistisizmde önemli bir yeri olan Enohiyan literatürü Hicaz Yahudilerinin inancının belirlenmesinde önemli bir paya sahiptir. Merkabah mistisizminin temel figürü ise Metotron denilen baş melek olup, Tanrı'dan sonra gelen ikinci Tanrı olarak tanımlanır. Aynı zamanda Metotron, Tevrat'ın Tekvîn kitabında sözü edilen Yared oğlu Enoh'tur. Enoh, Tanrı'nın oğlu ve O'nun sağ elidir. İnsanî bir yöne sahip olup Tanrı ile insanlar arasındaki tek aracı konumundadır. Bu bilgilerden hareketle Baki Adam, Hicaz Yahudilerinin "Tanrının yardımcısı" anlamında Enoh'u, Hıristiyanların Hz. İsa'yı niteledikleri gibi Tanrı'nın oğlu olarak nitelendirdiklerini, dolayısıyla Kur'an'da sözü edilen Üzeyir'in Ezrâ değil Enoh olduğunu ileri sürerek problemi çözmeye çalışmaktadır.³⁵

Tüm bu tartışmaları bir tarafa bırakırsak Yahudilerin kimi zaman Allah'ı insana kimi zaman ise insanı Allah'a benzetmeleri dolayısıyla insanbiçimci tanrı anlayışı, İslâm öncesi ilâhî dinlerde aşırıya kaçma ve sapma olarak kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. O halde Yahudilik tarihinde önemli bir yeri olan Ezrâ'nın, bazı Yahudi gruplarınca Kur'an'da da ifade edildiği üzere "Allah'ın oğlu" diye anılması ve ona bu şekilde inanılmasının tabii olduğunu söylemek mümkündür.

Mâtürîdî, eserlerinde Yahudilerin bu çarpık ulûhiyet ve peygamberlik anlayışlarına dikkat çekmiş ve eleştiriler yöneltmiştir. Ona göre Yahudilerin çarpık anlayışlarının en bariz örneği Allah'a çocuk isnat edilmeleridir. Bunun temel sebebi Yahudiler'in Allah'ı maddeci bir zihniyetle anlamaya ve değerlendirmeye çalışmalarıdır. Bu nedenle onlar Allah'ı gereği gibi anlayamayan bir topluluktur. Şayet durum böyle olmasaydı, onlar Allah'a oğul isnadında bulunmazlardı.³⁶ Diğer taraftan

Mâtürîdî, Yahudilerin Allah'ın birliğine inandıklarını iddia ettiklerine, fakat gerçekte "Üzeyir Allah'ın oğludur" (et-Tevbe 9/30) âyetinde belirtildiği gibi oğlu olan bir Allah'a iman ettiklerine dikkat çeker. Böylesi bir imanun tevhid dininin gerekli gördüğü ulûhiyet anlayışını yansıtmadığını, bu nedenle onların mümin olmadıklarını ve imanlarının da Allah katında geçerli olmayacağını önemle vurgular.³⁷

³⁵ Bu konuda yapılan tartışmalar için bk. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışılabilir Konuları* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 45-58; Recep Önal, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler* (Bursa: Emin Yayınlar, 2013), 146-150.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 12: 367.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6: 329.

Mâtürîdî, “Üzeyir Allah’ın oğludur” şeklindeki iddianın ne zaman söylendiğine de temas eder. Ona göre bu iddia, Hz. Muhammed’in döneminde yaşayan Yahudiler değil de daha önceden yaşamış olan Yahudiler tarafından söylenmiştir. Mâtürîdî, bu durumu aynı zamanda Hz. Muhammed’in nübüvvetine delil olarak kullanır. Bu çerçevede, Hz. Muhammed dönemindeki Yahudilerin bu iddianın daha önceki Yahudiler tarafından dile getirilmiş olduğunu bildiklerini, ancak bu gerçeği bildikleri halde gizlediklerine dikkat çeker.³⁸ Zira Mâtürîdî’ye göre Allah, onların gizlemiş olduğu bu bilgiyi peygamberine bildirmiş, Hz. Muhammed de hem onların hem de öncekilerin ne düşündüklerini ve neyi gizlediklerini Allah’ın haber vermesiyle bilmiş ve gizledikleri bu gerçeği onlara açıklamıştır. Hz. Muhammed’in bu gizlenen gerçeği açığa vurması ve geçmişten haber vermesi risâletinin doğruluğuna delalet etmektedir. Mâtürîdî’ye göre Yahudilerin Allah’a çocuk isnat etmeleri herhangi bir semavî kitaba dayanmayan çarpık bir ulûhiyet anlayışının bir ifadesidir. Mâtürîdî, bu konuda ne Yahudilerin ne de atalarının hiçbir bilgisi ve delillerinin bulunmadığını ve bu sözlerinin büyük bir iftira ve yalandan başka bir şey ifade etmediğini belirtir.³⁹ Mâtürîdî, Allah’a çocuk isnad edenlerin iddialarını iki açıdan değerlendirmeye tabi tutar. Ona göre, Kur’ân’da zikredilen “Allah bir çocuk edindi” (et-Tevbe 9/30)⁴⁰ ifadesi ya hakiki anlamda ya da çocuğun mertebesi ve üstünlüğüne işaret etmek için mecaz anlamda kullanılmıştır. Burada gerçek anlam kastedilmişse, bu Allah için söz konusu olamaz. Çünkü Allah her bakımdan çok zengindir, göklerde ve yerdeki her şey O’nundur. O, hiçbir şeye muhtaç değildir. Kimseyi doğurmamış, kimseden de doğmamıştır. Nitekim bu gerçek İhlâs sûresinde “doğurmamış ve doğmamıştır” şeklinde ifade edilmiştir.⁴¹ Buna ilaveten Mâtürîdî, akli delillere de başvurarak, Allah’a çocuk insad etmenin yanlışlığını ispata çalışır. Bu bağlamda görünür âlemde çocuk sahibi olma sebeplerine dikkat çeker. Ona göre bir kişi ya duyduğu bir ihtiyaçtan ya kendisine galip gelen şehvetinden yahut da korktuğu bir kişiye karşı çocuğunun yardımına ihtiyaç duymasından dolayı çocuk sahibi olmak ister.

³⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 6: 344-345. Mâtürîdî’nin bu tespiti isabetli görünmektedir. Zira konuyla ilgili et-Tevbe 9/30. âyet Medine’de Yahudilerin arasında okunduğu halde itiraz etmemeleri ya da yalanlamaları, bunu bildiklerini göstermekte ve Mâtürîdî’nin bu görüşünü de desteklemektedir.

³⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 6: 345-346.

⁴⁰ Diğer âyetler için bk. Yûnus 20/68; en-Nahl 16/57.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 7: 85-86.

Bu üç durumun hiç biri Allah için düşünülemez. Zira yerde ve gökte olanların ve bu ikisi arasında bulunanların hepsi Allah'a aittir ki bu durumda hepsi O'nun kuludur. Bu nedenle O'nun, çocuk edinmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü O, çok zengindir. Yerdeki ve gökteki her şey O'na aittir. Bu niteliğe sahip olanın ise çocuğa ihtiyacı olmaz. Yarattılmışların hepsi Allah'ın kulu olduğuna göre yaratılmışlardan çocuk edinmesi mümkün olamaz. Ayrıca ortağın, ortağının cinsinden ve şeklinden olması gibi çocuk da babasının cinsinden ve şeklinden olur. Böylece ortağın nefyi çocuk edinmeyi de nefyeder. Çünkü her ikisinin manası birdir. Kaldı ki her şekil sahibinin bir zıttı ya da bir benzeri vardır. Zıttı veya şekli olanın ise rablığı ve ilahlığı söz konusu olamaz.⁴² Mâtürîdî'ye göre "Allah bir çocuk edindi" ifadesiyle mecazî anlamda çocuğun mertebesi ve üstünlüğü kastedilmişse, bu da kabul edilemez. Çünkü gerçekten çocuk edinmesi mümkün olmayanın, çocuğu derecesinde hiçbir kimseye bir mertebe vermeyeceği gibi çocuğu olacak ölçüde üstünlük de vermez. Buna göre hakiki anlamda çocuk edinmesi, içindeki eksiklikten dolayı imkânsızdır. Eğer bir kimseye bu hakiki anlamdaki gibi bir mertebe verilmesi mümkün olursa, hakiki anlamdaki eksiklik burası için de geçerli olur.⁴³

Mâtürîdî, konuyla ilgili olarak el-En'âm 6/101. âyetini de delil olarak kullanır. Bu âyette muhatap alınan kitlenin Allah'ın zevcesi olmadığını bilen bir topluluk olduğuna dikkat çeker. Görünür alemde çocuk edinmenin ancak bir zevce sayesinde gerçekleşebileceğini, diğer bir ifadeyle insanlar arasında çoğalmanın ve çocuk sahibi olmanın ancak bir baba ve anne sayesinde mümkün olabileceğini, bu anlamda Allah'ın zevcesi olmadığını bildikleri halde O'na nasıl çocuk isnadında bulduklarını eleştirir. Ayrıca Mâtürîdî'ye göre eğer Allah çocuk edinmiş olsaydı, o da ilah olurdu. Çünkü

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7: 85. Benzer yorumlar için ayrıca bk. *Te'vilât*, 1: 217; 2: 508; 5: 164; 10: 219.

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7: 86. Bunların dışında Mâtürîdî, söz konusu ifadeyle mecazî anlam kastedilerek Allah'ın kendisine dost edinmesi anlamında kullanıldığına ilişkin iddiayı da reddeder ve şöyle çürütür: "Eğer bu ifade dostluktan ibaretir denilirse, denir ki; dostluk dostun özünden başkası hakkında da olur, yani dostların özü birbirinden farklı olabilir. Çocuk ise ancak babasıyla aynı özden olur. İkincisi, Allah'a dost olabilmenin yolu yapılan amellere ve davranışlara bağlıdır. Bu sayede o kişinin derecesi ve mertebesi yükselir ve bu yaptıklarının karşılığı olarak dostluğu hak eder. Çocuk ise yaptığı bir şeyden dolayı dünyaya gelmez. Aksine çocuğun doğumu çalışarak hak ettiği bir işin sonucu olmaksızın meydana gelir. Bu nedenle Allah kendisinden meydana gelebilecek doğumu el-En'âm 6/101) âyetle nefyetmiştir. Üçüncüsü de dostlukta bu isimlendirmeyi hak etme söz konusudur. Bunda oğul şeklinde isimlendirmeyi hak etme söz konusu olmadığı gibi, bu ismin verilmesiyle ilgili de bir izin gelmemiştir." (Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 218).

çocuk babasından farklı bir cins ve öze sahip değildir. Aksine babasının cinsinden, suretinden ve özünden meydana gelir. Çocuğun ilah olması durumunda da iki tanrının varlığı söz konusu olur ki bu durumda her bir tanrı birbirine üstünlük kurmaya çalışacak, neticede de düzensizlik meydana gelecektir. Realiteye bakıldığında ise bu durum tam aksinedir. Buna göre yaratmanın ve eşyanın bir düzen içinde seyretmesi birkaç tane değil tek bir ilahın varlığına, ortağının ve çocuğunun olmadığına delalet etmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla Mâtürîdî'ye göre Allah, kendisine oğul nisbet edilmesini ulûhiyette şirk koşmak ve tevhid ilkesini ortadan kaldırmak anlamına geldiği için büyük bir suç olarak değerlendirmektedir. Eğer onlar, bir semavî kitaba tam olarak inansalardı ve peygamberlerine de layıkıyla bağlansalardı, dinde aşırıya kaçmaz ve bu tür yanlış görüşlere düşmezlerdi. Çünkü bütün peygamberler tevhid inancını tebliğ etmişlerdir. Bu nedenle Hz. Üzeyr, Allah tarafından nübüvvetle korunduğu için Allah'tan başka meleklerle ya da peygamberlere ibadet etmeyi emretmemiştir.⁴⁵

1.2. Peygamberler Arasında Ayrım Gözetmeleri

Mâtürîdî'nin Yahudilerin peygamberlik anlayışlarına getirdiği eleştirilerinden biri de onların peygamberler arasında ayrım gözeterek, bir kısmını inkâr edip bir kısmını kabul etmeleridir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Yahudiler sadece Yahudi olan peygamberlerin peygamberliklerini kabul etmişler, kendi ırklarından olmayanların peygamberliğini inkâr etmişlerdir. Mâtürîdî, bu inançlarına dikkat çekerek Hz. Muhammed'e iman etmemelerinin sebebi olarak, Yahudilerin bekledikleri peygamberin İsrailoğullarından gönderileceğine inanmalarını göstermektedir. Çünkü önceki peygamberler onların neslinden gönderilmişti.⁴⁶ Buradan hareketle Mâtürîdî Yahudilerin peygamberlerin çoğunun onlar arasından gönderilmesini kendilerinin masum ve Allah'a yakınlıkta daha üstün olduklarına dair bir dayanak saydıklarını belirtir. Buradan hareketle Mâtürîdî, Yahudilerin Hz. Muhammed'e inanmamalarını içlerinde besledikleri kıskançlıklarına ve hasetlerine bağlar. Bu bağlamda o, el-Bakara 2/47. âyetine istinaden onların Allah tarafından bir zamanlar âlemlere üstün kılındıklarına dikkat çeker. Ancak bu üstünlüğün devamlı olmadığını, zira bu sefer üstünlüğün başkalarına (Araplara) geçtiğini belirtir. Çünkü ona göre Allah, üstünlüğü dilediğine verir ve dilediğini de günahlardan

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5: 164; 10: 57-58.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 348; 4: 283; 13: 174-175.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 197-198.

arandırır.⁴⁷ Nitekim Allah, bu sefer peygamberi (Hz. Muhammed) İsrailoğullarının dışından göndermiştir.⁴⁸ Mâtürîdî, kendi soylarından değil de İsmail soyundan bir peygamber gelince -ki Araplar Hz. İsmail'in soyundandır- Arapları⁴⁹ kıskanarak Hz. Muhammed'i inkâr ettiklerini ve Tevrat'ta mevcut olan onun sıfat ve niteliklerini gizlediklerini belirtir.⁵⁰ Çünkü onlar peygamberin İsmail soyundan gönderilmesiyle sahip oldukları menfaatleri ve idarî üstünlüklerini kaybedeceklerini düşünmüşler, bu nedenle de bunu hoş karşılamamışlardır.⁵¹ Bununla birlikte Yahudiler, Hz. İbrâhim'e yönelik herhangi bir kıskançlık duymamışlar, onu sahiplenmişlerdir. Hatta onlar kendi soylarını ona dayandırmışlar ve onun kendi dinlerinden olduğunu iddia etmişlerdir.⁵² Fakat Hz. İbrâhim'in soyundan gelen Hz. Muhammed'i sırf kıskançlık ve inatlarından dolayı inkâr etmişler ve bu suretle peygamberler arasında bir ayırım gözetmişlerdir.⁵³

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3: 260-261.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 197 vd.

⁴⁹ Bilindiği gibi Hz. İsmail Mekke'nin ileri gelenlerinden Cürhüm kabilesinden bir kadınla evlenerek akraba olmuş, bu akrabalık neticesinde Hz. İsmail'in neslinden, Arab-ı Müsta'rebe diye meşhur olan Arap nesli türemiştir. Bk. Ahmed Çelebi, *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*, trc. Ahmed Büyükcınar v.dğr. (İstanbul: Kalem Yayınları, 1978), 34.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 176; 12: 177.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 198. Mâtürîdî, başka bir yerde onların bu kıskançlıklarını eleştiriye tabi tutar. Ona göre "Yoksa insanları; Allah'ın lütfünden kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrâhim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümrânlık da vermiştik" (en-Nisâ 4/54) âyeti onların bu kıskançlıklarına cevap niteliğindedir. Burada Allah, onların bu kıskançlıklarının yersiz olduğunu belirterek sanki şöyle demiştir: Yoksa Allah'ın kendisine verdiği nimetlerden olan peygamberlik ve kitaptan dolayı Hz. Muhammed'i kıskanıyorlar mı? Oysa Hz. İbrâhim soyuna Kitab'ı ve hikmeti verdik ve onlara büyük bir hükümrânlık bahsettik. Onu kıskanmadılar da, onun çocuklarından olduğu halde Allah'ın kendisine bahsettiği kitap ve peygamberlikten dolayı Hz. Muhammed'i neden kıskanıyorlar? (Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3: 266).

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 250-251.

⁵³ Klasik Yahudi dünyasında Müslüman deyince, genellikle Araplar kastedilir. Bilindiği gibi, Yahudilerle Araplar arasında amansız bir düşmanlık vardır. Bu düşmanlığın temeli, Hz. İsmail ile Hz. Hz. İshâk'a dayanmaktadır. Tevrat'a göre Hz. İbrâhim'in mübarek soyu Hz. İshâk'ta devam etmiştir. Hz. İbrâhim, Hz. İsmail'i yanından uzaklaştırmış ve Hz. İshâk'ı alıkoymuştur (Tekvîn 17). Tevrat'taki bu anlatım, daha sonraki Yahudi literatüründe Araplar aleyhine daha da olumsuzlaştırılmış ve Hz. İsmail'in (dolayısıyla Arapların) hayırsız Hz. İbrâhim'in hayırsız oğlu olduğu belirtilmiştir. Bk. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 44-45.

Mâtürîdî'ye göre Yahudilerin bu iddiaları geçersizdir. O, bu görüşüne delil olarak el-Bakara 2/140. âyetini kullanır. Ona göre bu âyet, Yahudilerin: "İbrâhim, Ya'kûp ve onların evlatları Yahudiydiler" şeklindeki iddialarına karşı bir reddiye ve inkârdır.⁵⁴ Ayrıca buna bir diğer delil olarak da "Ey Ehl-i kitap neden İbrâhim hakkında tartışyorsunuz?" (Âl-i İmrân 3/65) âyetini gösterir. Mâtürîdî, Yahudilerin, Hz. İbrâhim'in kendi dinlerine mensup olduğunu öne sürdüklerini, Hıristiyanların da onun Müslüman olmayıp kendi mezhepleri ve dinlerinden olduğunu iddia ettiklerini, bunun üzerine bu âyetin nazil olduğunu belirtir ve şu açıklamayı yapar: "Hz. İbrâhim'in dini hakkında neden tartışyorsunuz. Hâlbuki Tevrat ve İncil Hz. İbrâhim'den sonra indirildi, ifadesi iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi; İncil ve Tevrat ondan sonra indirildi ve siz onu görmediniz ki sizin dininiz üzere olduğunu bilirsiniz. Neden bilginiz olmadığı halde sizin dininiz üzere olduğunu söylüyorsunuz? Oysa Tevrat ve İncil ise ancak ondan sonra indirildi. İkincisi; Tevrat ve İncil onun ölümünden sonra indirildi. Bu kitaplarda ise Hz. İbrâhim'in Müslüman ve hanif olduğu yazılmıştı. Nitekim bu gerçeği Allah, onları yalanlayarak şöyle ifade etmiştir: "İbrâhim ne Yahudi idi ne de Hıristiyan'dı. Fakat o, hanif bir Müslüman'dı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi." (Âl-i İmrân 3/67) Mâtürîdî, bu âyete dayanarak onların Hz. İbrâhim'in Müslüman olduğunu bildiklerini belirtir. Fakat ona göre bunlar inatları yüzünden iddialarından vazgeçmemişler ve Hz. Muhammed'in Hz. İbrâhim'le ilgili verdiği bilgilere kitaplarında geçtiği şekilde karşılık vermemişlerdir.⁵⁵ Halbuki Allah, Hz. İbrâhim'e en yakın olanın, (kendi zamanında) ona iman edenler, Hz. Muhammed ve ona inananlar olduğunu haber vermiştir.⁵⁶

Mâtürîdî'ye göre el-Bakara 2/135. âyetinde, Yahudi ve Hıristiyanların diğerlerini kendi dinlerine davet ettiklerini ve kendi dinlerine tabi olanın doğru yolu bulacağına dair bir iddiada buldukları haber verilmiştir. Onların bu iddialarına karşılık Hz. Muhammed'in de kendilerine: "Hayır, hakka yönelen ve Allah'a ortak koşanlardan olmayan İbrâhim'in dinine uyarız" diyerek cevap vermesi istenmiştir. Buradan hareketle Mâtürîdî, asıl kurtuluşa erecek olanların hanif olan İbrâhim'in getirmiş olduğu dine uyanlar olduğunu ifade eder. Hanif kelimesini⁵⁷ ihlâs

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 255.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 326.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 327. Benzer yorumlar için bk. *Te'vilât*, 1: 250-251.

⁵⁷ Mâtürîdî, başka bir yerde hanif kelimesini, rablikte ve ilahlıkta hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmamak, dini sadece Allah'a has kılmak şeklinde tanımlar. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5: 275.

sahibi Müslüman olarak tanımlayan Mâtürîdî'ye göre bu anlamda İbrâhim'in dinine uyanlar Yahudi veya Hıristiyanlar değil Müslümanlardır.⁵⁸ Dolayısıyla Hz. İbrâhim'e yakın olma ya da onun dininden olma, Yahudilerin iddia ettikleri gibi İbrâhim'in soyundan gelmekle değil tevhidî bir imana sahip olmakla mümkün olmaktadır.⁵⁹ İşte bu nedenle Allah, Âl-i İmrân 68. Âyetinde belirtildiği üzere kendi katında geçerli olan dinin Yahudilik ve Hıristiyanlık değil, kendi seçtiği "İslam" dini olduğunu bildirmiştir.⁶⁰

Mâtürîdî'nin üzerinde durduğu bir diğer husus da Yahudilerin gelecek bir peygamber inancına sahip olduklarıdır. Nitekim o, Yahudilerin Hz. Muhammed'e peygamberlik gelmeden önce bir peygamberin geleceği inancına sahip olduklarına,⁶¹ fakat istedikleri gibi (kendi içlerinden) bir peygamber gelmeyince onu inkâr ettiklerine dikkat çeker ve bu görüşünü el-Bakara 2/89. âyetle temellendirir. Ayrıca o, inkâr etmeleri sebepleri arasında Yahudilerin yöneticilik ve idareciliğin kendilerinde kalmasını istemelerini gösterir.⁶² Nitekim onlar, Hz. Muhammed dinde önderliğini ilan edince, ona karşı din düşmanlarına (Arap müşriklerine) arka çıkmışlardır.⁶³ Böyle

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 252.

⁵⁹ Bilindiği üzere özellikle günümüzde Hz. İbrâhim merkeze alınarak, Yahudi, Hıristiyanlık ve İslam arasında iman açısından bir yakınlığın olduğunu ifade etmek için "İbrâhimî Dinler" kavramı ortaya atılmıştır. Kur'ân'da ve sünnette olmayan bu kavramı ilk kullanan kişi Fransız şarkiyatçı Louis Massignon'dur. Günümüzde ise bu kavram daha çok dinler arası diyalog faaliyetlerinde bulunan akademisyenler tarafından oldukça sık kullanılmaktadır. İslam inancı açısından bakıldığında böyle bir kavramın kullanılması pek uygun düşmemektedir. Zira bu kavram, Hz. İbrâhim'in bir din tesisçisi olduğunu çağrıştırmaktadır; oysa dini vaz eden Allah'tır. Hz. İbrâhim sadece bir insan ve peygamberdir. Bu nedenle, onun dini olamaz, din Allah'ındır. (Bk. Mehmet Bayraktar, "Kur'ân ve Sünnet'in Dinlerarası Diyaloga Alet Edilmesi", *İslamî Araştırmalar* 3/20 (2007): 305-306; Mehmet Bayraktar, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2007), 264-265; İsmail R. Farukî, *İbrahimî dinlerin Diyalogu*, trc. Mesut Kardeşhan (İstanbul: Pınar Yayınları, 1993), 15-27.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 251.

⁶¹ Bugün elimizde mevcut bulunan Tevrat metinlerinde Hz. Mûsâ'dan sonra bir peygamberin geleceğinden bahseden çeşitli âyetler (Tesniye 18/18-19; İşâya 42/1-17; Hagay 2/6-9; Mezmurlar 45/1-15) vardır. Bazı İslam âlimleri söz konusu bu âyetlerin Hz. Muhammed'e işaret ettiğini ifade ederek, tahrife uğramış olsa dahi Yahudi kutsal metinlerinde Hz. Muhammed'in geleceğinin müjdelendiğini ispat etmeye çalışmışlardır. Bk. Rahmetullah el-Hindi, *Ehl-i Kitaba İlahî Çağrı*, nşr. A. Sıddık (İstanbul: Faran Yayınları, 2006), 142-147; A. H. Deedat, *Eski ve Yeni Âhid'de Hazret-i Muhammed*, trc. Ş. Siber (Ankara: DİB Yay., 1972), 23-24.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3: 250-251, 253. Ayrıca bk. *Te'vilât*, 1: 175.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 329.

davranmalarının temel sebebi ise Hz. Muhammed'i kıskanmaları idi. Çünkü onlar gelecek peygamberin kendi ümmetlerinden olan İsrailoğullarından arasından çıkmalarını arzu ediyorlardı.⁶⁴

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili olarak eleştirdiği bir diğer konu da Yahudilerin peygamberlerin İsrailoğullarından geleceğine dair inançlarından dolayı vahiy meleği Cebrâil'e düşman olmalarıdır. Mâtürîdî, onların bu düşmanlıklarının el-Bakara 2/97. âyetiyle belirtildiğini ifade eder. Âyetin nüzül sebebi olarak da Yahudiler'in: "Eğer Hz. Muhammed'e inen vahyi rahmeti getiren ve yağmuru yağdıran Mikâil getirmiş olsaydı ona biat eder ve iman ederdik. Halbuki Cebrâil bize azapları indiren, şiddet ve savaşırlara sebep olandır. Bu nedenle o bizim düşmanımızdır ve biz de bundan dolayı ona biat etmiyoruz" demelerini nakleder.⁶⁵ Mâtürîdî, Cebrâil'e karşı takındıkları bu düşmanca tavırlarının bir diğer sebebinin de Yahudilerin: "Cebrâil vahyi ve peygamberliği İsrailoğullarına getirmek için gönderilmişti fakat o, vahyi ve peygamberliği bize düşmanlık ve nefretinden dolayı İsmail oğullarına indirdi" şeklindeki iddiaları olduğuna dikkat çeker.⁶⁶ Mâtürîdî'ye göre Yahudiler bu düşünceleriyle Cebrâil'le kendileri arasında bir düşmanlık oluşturmuşlardır. Allah da: "Senin kalbine Allah'ın izniyle indirmiştir" buyurarak bu iddialarında onları yalanlamıştır. Çünkü onların iddia ettiklerinin aksine Cebrâil, azap ve zorlukları kendi tasarrufu ile değil ancak Allah'ın izniyle indirir. Çünkü ona göre inkârcı Yahudiler bir bahane uydurup inkâr etmenin yolunu aramışlardır. Onların Cebrâil'e olan düşmanlıklarını açıkça söylemelerinin asıl sebebi Allah'a düşmanlığa inanmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak onlar Allah'a olan düşmanlıklarını açıkça dillendirmeye cesaret edememişlerdir. Dolayısıyla

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 176.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 184.

⁶⁶ Yahudilerin büyük bir çoğunluğu meleklerle inanırlar. Nitekim Eski Ahid metinleri incelendiğinde İslam'daki Cebrâil ve Mikâil meleklerinin isminin geçtiği ve hemen her olayda bu meleklerin rol oynadığı görülmektedir. Fakat melekler Yahudi inanç felsefesinde merkezi bir rol oynamaz. Buradan hareketle Yahudilerde melek inancının var olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Yahudi mezheplerinden olan Sadukîler bunların varlıklarına inanmazlar. Bunların dışında diğer bütün Yahudi mezhepleri melek inancını kabul ederler. Ancak buna rağmen Mâtürîdî'nin de işaret ettiği gibi Kur'an'ın ifadelerinden Yahudilerin Cebrâil'i düşman ilan ederek hak dinden ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla onların meleklerle olan bu tavırları onları inkâr etmelerinden değil de Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı kabul etmek istemeyişlerinden kaynaklanmaktadır. Yahudilerin melek inançları hakkında geniş bilgi için bk. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, 2: 381-382; Ali Erbaş, "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 113-116.

onların Cebrâil'e olan düşmanlıkları kinayeli olarak Allah'a olan düşmanlıklarına delalet etmektedir.⁶⁷

Yahudilerin Hz. Muhammed'i inkâr etmeleri, Allah ile peygamberlerin arasını ayırmak anlamına gelmekteydi. İşte bu sebeple Allah, böylesi bir davranışı eleştirmiştir.⁶⁸ Mâtürîdî, bu âyetlerin tefsirinde: "Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, O'na inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler," ifadesinin iki anlama gelebileceğini belirtir. Bunu da şu şekilde açıklar: "Buradaki 'vav' harfi 'ya da' anlamına gelir; bu durumda âyetin manası, 'Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler veya (inanma hususunda) Allah ile peygamberini birbirinden ayırmak isteyenler' şeklinde olur. Burada Allah'ı inkâr etmekle nitelenenler de dehrîlerdir. Çünkü onlar, Allah'ı inkâr edip ona iman etmezler ve zamanın ezeliği görüşünü savunurlar. 'Peygamberlerini inkâr edenler' ifadesi ise, Allah'a iman edip bütün peygamberleri inkâr edenler hakkındadır. 'Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyenler' ifadesi ise peygamberlerden bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr edenler hakkındadır."⁶⁹

Görüldüğü gibi Mâtürîdî, burada peygamberler arasında ayırım gözetilenlerin kimler olduğu hakkında bir yorumda bulunmaz. Fakat Âl-i İmrân 3/84. âyetinin tefsirinde en-Nisâ 4/150. âyete işaret ederek, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenlerin ve 'Peygamberlerin kimine inanırız, kimini inkâr ederiz' diyenlerin Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğunu belirtir.⁷⁰ Mâtürîdî, onların peygamberler arasında ayırım gözetmelerinden dolayı Allah'ın Âl-i İmrân 3/84. âyetini indirerek müminlere bütün peygamberlere iman etmelerini emrettiğini, bu emir üzerine onların da: "Peygamberlerden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz. Biz ona teslim olanlarız" diyerek hepsine iman ettiklerini ifade eder.⁷¹ Mâtürîdî, yorumuna şöyle devam eder: "Bu ikisinin (iman-küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler (en-Nisâ 4/150-151), yani bunun dışında bir yol tutmak isteyenler anlamındadır. Âyette geçen isteme fiili ise, bunu yapmış oldukları anlamındadır. Onlar, bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr ederek bir dini benimsemişlerdir. Peygamberlerden bir kısmına iman etmelerinden dolayı bu imanları kendilerine fayda sağlamayacaktır." Çünkü

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 184.

⁶⁸ Bk. en-Nisâ 4/150-151.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 3: 94.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2: 351. Ayrıca bk. *Te'vîlât*, 2: 225.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 2: 351. Ayrıca bk. *Te'vîlât*, 4: 71; 5: 140.

ona göre farklı mezheplere sahip olmalarına rağmen bu inançlarından dolayı hepsinin inkârcı oldukları “İşte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır” (en-Nisâ 4/150-151) âyetiyle bildirilmiş ve onlar hakkında küfür hükmü verilmiştir.⁷² Mâtürîdî, âyette geçen “İşte onlar gerçekten kâfirlerdir” ifadesinin de iki duruma işaret ettiğini belirtir. Kâfir hükmü verilenlerden birincisi Allah'ı inkâr edenlerdir. İkincisi peygamberlerin bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr edenler hakkındadır. Her ne kadar onlar bazı peygamberleri inkâr etmiş olsalar bile haklarında kâfir hükmü verilmiştir. Dolayısıyla tüm peygamberlerin Allah'ın elçisi olduğu düşünülürse onlar arasında ayırım yapmak Allah'ı inkâr etmek gibi düşünülebilir. Nitekim Mâtürîdî, peygamberlerden bir kısmını inkâr etmenin, başta Allah olmak üzere, bütün peygamberlerini ve kitaplarını inkâr etmek anlamına geldiğini belirtir. Çünkü her bir peygamber, bütün yaratılmışları Allah'a, O'nun bütün peygamberlerine ve kitaplarına iman etmeye davet eder. Onlardan birini inkâr ederse, Allah'ı ve gönderdiği resûlleri de inkâr etmiş olur.⁷³

Mâtürîdî, Yahudilerin Tevrat'a pek az iman ettiklerine dikkat çekerek, onu hakkıyla okumadıklarını yani onunla gerektiği gibi amel etmediklerini belirtir. Eğer onlar kitaplarını hakkıyla okumuş olsalardı Hz. Muhammed'e iman ederlerdi.⁷⁴ Çünkü Hz. Muhammed'in peygamber olacağı kitaplarında açıklanmıştı. Bu nedenle onlar aslında onun peygamber olduğunu bilmekteydiler. Ancak düşmanlıklarından ve hevalarına uyduklarından dolayı onu inkâr ettiler.⁷⁵ Bu nedenle onlar, gerek Tevrat'ın ve gerekse peygamberlerin bir kısmına iman ettiler.⁷⁶ Çünkü Tevrat'a inanmak Hz. Muhammed'e ve ona indirilene inanmayı, buna inanmak da tüm peygamberlere ve onlara indirilene inanmayı gerektirir. Oysa onlar, hem Hz. İsa'yı hem de Hz. Muhammed'i inkâr etmişler,⁷⁷ bu inkârları sebebiyle de küfürde aşırıya gitmişlerdir.⁷⁸ Mâtürîdî, bu görüşünü “Onlara, ‘Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) iman edin’ denilince, ‘Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız’ deyip, ondan sonra geleni (Kur'ân'ı) inkâr ederler. Halbuki o ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir kitaptır.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3: 94-95.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3: 95; 4: 71.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 225.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 265.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 175; 3: 254

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 177.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 356.

De ki, “Eğer inanan kimseler idiyse daha önce niçin Allah’ın peygamberlerini öldürüyordunuz?” (el-Bakara 2/91) âyetiyle temellendirmeye çalışır. Nitekim o, konuyla ilgili olarak özetle şu yorumda bulunur: “Kendilerine Hz. Muhammed’e indirilen Kur’ân’a iman edin denildiğinde, onlar ‘kendimize indirilen Tevrat’a iman ederiz, dediler. Oysa onlar Tevrat’a iman etmiyorlardı. Eğer ona iman etmiş olsalardı, bu imanları gereği Hz. Muhammed’e ve ona indirilene, bütün peygamberlere ve onlara her indirilene iman ederlerdi. Çünkü Tevrat’ta bütün peygamberlere ve kitaplarına iman etme emri vardı. Bu nedenle onlardan birine iman edilmesi bütün kitaplara iman manasına gelmektedir. Çünkü ilahî kitaplar birbirini tasdik ederler ve birbirleriyle uyum içerisindedirler. Halbuki onlar, Tevrat’tan sonra gelen İncil’i ve Kur’ân’ı inkâr etmişlerdir. Hz. Mûsâ’dan sonra gönderilen Hz. İsmâ’il’i ve Hz. Muhammed’i de inkâr etmişlerdir.”⁷⁹ Dolayısıyla ona göre, Yahudilerin peygamberlerin bir kısmına iman etmeme sebebinin, onların kendi kitaplarına da tam olarak inanmadıklarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü ilahî kitaplardan birine ya da peygamberlerden birine iman etmek kitapların ve peygamberlerin tamamına iman etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Mâtürîdî, el-Bakara 2/136. ve en-Nisâ 4/152. âyetlerini delil göstererek peygamberler arasında ayırım gözetmeyip, hepsine toptan inanan kimsenin gerçek mümin olduğuna dikkat çeker. Ayrıca en-Nisâ 4/31. âyetinin tefsirinde şirk çeşitlerini sayarken, peygamberlerin tamamını ya da onlardan bir kısmını inkâr etmenin şirk olduğunu belirtir.⁸⁰ Çünkü iman etmenin temel şartı bütün peygamberlere ve kitaplarına inanmaktır. Peygamberlerden birini veya kitaplardan birini ya da o kitaplardan birinin bir harfini inkâr edenler Allah’ı inkâr etmiş olurlar.⁸¹ Mâtürîdî, onlara küfür isnad edilme sebebi olarak peygamber ve kitaplar arasında ayırım gözetmelerini tespit ettikten sonra, Allah’ın müminleri bu kâfirlerin yaptığı gibi peygamber ve kitaplar arasında ayırım yapmadan peygamberlerin ve kitapların hepsine iman etmeye davet ettiğini ve onlara bunu emrettiğini belirtir. Bunu da el-Bakara 2/136. âyetiyle temellendirir. Çünkü bu âyet ona göre, müminlere nasıl iman etmelerini öğreten net bir ifadedir.⁸² Diğer taraftan Mâtürîdî, Yahudilerin peygamberler arasında yaptıkları ayırma

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 1: 177. Ayrıca bk. *Te’vîlât*, 2: 224, 313; 5: 140.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 3: 95-96, 185.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 6: 332; Ayrıca bk. *Te’vîlât*, 1: 252-253; 4: 71; 6: 329.

⁸² Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 1: 252-253

karşılık olarak savunduğu peygamberlerin hepsine toptan inanmak gerektiği görüşüne delil olarak en-Nisâ 4/164. âyetini delil gösterir. O, burada söz konusu âyetin nüzul sebebi ile ilgili bir rivayet nakleder. Bu rivayete göre; “Biz Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. İbrâhim’e, İsmâil’e, İshâk’a, Ya’kûb’a, torunlarına, İsâ’ya, Eyyûb’e, Yûnus’a, Hârûn’a ve Süleyman’a da vahyetmiştik. Davûd’a da Zebûr vermiştik.” (en-Nisâ 4/163) âyeti inince Yahudiler, “İsmi geçen nebîler arasında neden Mûsâ yok?” diyerek itirazda bulunmuşlar, bunun üzerine Allah: “Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık.” (en-Nisâ 4/164) âyetini indirmiştir. Mâtürîdî burada Yahudilerin bu itirazlarına dikkat çekerek, “Bir kısmını ise sana anlatmadık” ifadesine istinaden bu itiraza cevap vermeye çalışır. Ona göre bu ibarede bir takım deliller vardır. Bunlardan birisi, şayet bütün peygamberleri tek tek tanımak imanın/mümin olmanın şartı olsaydı Kur’ân-ı Kerîm’de hepsi ayrı ayrı tanıtılırdı. Onlardan bahsetmemesi ihtimal dâhilinde olmazdı. Halbuki Allah, bu ifadeyle anlatmadığı peygamberlerin varlığından haber vermiştir. Dolayısıyla hepsini anlatmamış olması, onları teker teker bilmenin imanın şartı olmadığına bir delildir. İkincisi, bu ifade imanın marifet değil aksine tasdik olduğuna bir delil teşkil eder. Çünkü peygamberleri tanıma sorumluluğu yoktur. Ancak hepsini toptan tasdik etme ve onlara iman etme sorumluluğu vardır. Bu nedenle bizden istenen peygamberlerin varlığını tasdik edip onlara toptan inanmaktır.⁸³

1.3. Peygamberlere İnanmak İçin Çeşitli Bahaneler İleri Sürmeleri

Mâtürîdî'nin Yahudilerin peygamberlik inançlarına yönelttiği bir diğer eleştiri de onların Allah’a ve peygamberlerine iman etmek için birtakım bahaneler ve şartlar ileri sürmeleridir. Ona göre, Yahudilerin ataları olan İsrâiloğulları Hz. Mûsâ’dan hem Allah’a hem de kendisine iman etmek için

⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 4: 110. Konuyla ilgili olarak o, el-Mâide 5/4. âyetini de bu bağlamda tefsir eder. Burada: “Ey Ehl-i kitap! Artık size elçimiz gelmiştir” ifadesine dikkat çekerek, falan oğlu falan şeklinde herhangi bir peygamber isminin denilmediğini belirtir. Ona göre böyle bir ifade kullanılmasının sebebi, Peygamberler isim ve nesepleriyle/soylarıyla değil, aksine mucizevî âyetler ve yol gösterici delillerle bilinmesi içindir. Bu da Mâtürîdî’ye göre peygamberlerin hepsine iman eden bir kişinin onların isimlerini bilmese dahi mümin olduğuna bir delildir. Çünkü bizden peygamberlerin isimlerini bilmemiz değil, onların hepsine toptan iman etmemiz istenmektedir. Nitekim Allah, kitabında nebî ve resûllerin hepsini tek tek zikretmediği gibi, onların isimlerini de zikretmemiştir. Ancak onlardan bir kısmını zikretmiştir. Ayrıca Mâtürîdî, peygamberlerin isimlerini bilmeyen bir kişinin mümin olmayacağına dair görüşün geçersiz olduğuna da dikkat çeker (Mâtürîdî, *Te’vilât*, 4: 184-185).

onu gözleri ile görmeyi talep etmişlerdir. Mâtürîdî, onların peygamber hakkındaki bu tavır ve taleplerini el-Bakara 2/55. âyete⁸⁴ dayanarak sergilemeye çalışır. Mâtürîdî söz konusu âyetle ilgili olarak müfessirlerin şu görüşünü nakleder: “Hz. Mûsâ’nın seçtikleri –ki bunlar da yetmiş kişilerdediler ki; Allah, senin peygamberliğini ve sana Tevrat’ın indirildiğini gözümüze apaçık görünerek söylemeden seni tasdik etmeyiz.” Mâtürîdî, bu âyetin şu anlama da gelebileceğini belirtir: “Gözlerimizle apaçık ayan beyan görmedikçe O’nun ilah olduğu konusunda sana iman etmeyiz, O’na da ibadet etmeyiz.” Ona göre bu talepte bulunan kimseler, her iki anlamda da bu sözleri söylemiş olabilirler.⁸⁵ Mâtürîdî, en-Nisâ 3/153. âyetini yorumlarken onların Hz. Mûsâ’dan peygamberliğini destekleyecek bir takım mucizeler istediklerini, bu mucizelerin kendilerine gösterilmesine rağmen onun peygamberliğine iman etmediklerini bildirir.⁸⁶ Nitekim onlar, Hz. Mûsâ’nın gerçekleştirdiği birçok mucizeye şahit olmalarına ve onun aracılığıyla Firavun’a köle olmaktan kurtulmaları, denizin yarılarak oradan geçmeleri,⁸⁷ taştan pınarların fışkırtılması,⁸⁸ gökten kudret helvası ve bıldırcın indirilmesi⁸⁹ gibi nimetlerin ve mucizelerin verilmesine rağmen üzerlerine dağın yükseltilip indirilmesi⁹⁰ tehdidiyle karşılaşmadan Tevrat’ı kabul etmemişlerdir.⁹¹ Dağın üzerlerine indirilmesinden korkarak kabul ettikleri Tevrat’ı daha sonra tekrar inkâr etmişlerdir. Mâtürîdî, Yahudilerin Hz. Mûsâ’ya yaptıkları bu ihanetlerini el-Bakara 2/92. âyetine dayanarak da sergilemeye çalışır. Bu âyetin tefsirinde, öncelikle mucizelerin peygamberliğin ispatındaki önemine değinir ve şu yorumu yapar: “Âyette geçen ‘açık mucizeler’ ifadesi, aciz bırakan ve hayret verici deliller anlamındadır. Tüm bunlar, Hz. Mûsâ’nın nübüvvetine ve onun davet ettiği şeylerde doğru söylediğine dair apaçık birer hüccettir. Aynı zamanda bunlar, Allah katından gerçekleştiğinin de birer delilidir.” Bu tespitinden sonra Mâtürîdî, Hz. Mûsâ’nın bütün bu mucizelerle kavmine gelmesine ve tüm bu mucizelere şahit olunmasına rağmen, onların inkârcı bir tavır takınarak buzağıya taptıklarını belirtir. Onların Tevrat’ı niçin inkâr

⁸⁴ Ayrıca bk. en-Nisâ 3/153; el-Furkân 25/21.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 1: 132.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 4: 97.

⁸⁷ Bk. eş-Şu’arâ 26/63-68.

⁸⁸ Bk. el-A’râf 7/160.

⁸⁹ Bk. el-Bakara 2/57.

⁹⁰ Bk. el-A’râf 7/171.

⁹¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 6: 99-100. Ayrıca bk. *Te’vilât*, 8: 367.

ettiklerine dikkat çeker ve onu inkâr etmelerinin sebebi olarak onların Tevrat'taki hükümlerin uygulanmasını zor gördüklerini, buzağa tapmanın ise nefislerine daha kolay geldiğini belirtir.⁹²

Görüldüğü gibi İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'nın nübüvvetini, gördükleri büyük mucize ve delillere rağmen inkâr etmişlerdir. Mâtürîdî'ye göre onların bu istekleri, doğruluğa erişmek için değil de inat içindir. Çünkü istekleri doğru yola erişmek için olsaydı, kendilerine bu mucizeler geldiğinde ona iman ederlerdi.⁹³ Ona göre bu âyetlerde bunların anlatılma sebebi de Hz. Muhammed'in, peygamberlerden ilk yalanlanan ve söyledikleri inkâr edilen olduğu hissine kapılmaması ve Yahudilerin ona verdikleri olumsuz cevaplar ve çirkin sözlerinden dolayı sıkıntı içerisine girmemesi ve onun Hûd 11/120. âyetinde işaret edildiği üzere psikolojik olarak güçlendirilmesi içindir.⁹⁴ Çünkü Yahudiler geçmişteki peygambere yaptıkları gibi şimdi de Hz. Muhammed'e iman etmemek ve bu inkârlarını meşru göstermek için çeşitli bahaneler ve iddialar ileri sürerek işi yokuşa sürmeye devam etmişlerdir. Hz. Muhammed'e iman etmek için kendisinden ateşin yiyeyeceği bir kurban getirme şartını ortaya koymuşlardır. Mâtürîdî, onların bu şart koşmalarını kendisine konu edinmiş ve Âl-i İmrân 3/183. âyetine istinaden Yahudileri çeşitli yönden eleştiriye tabi tutmuştur. Mâtürîdî'ye göre söz konusu âyet Yahudiler hakkında inmiştir. Bununla ilgili olarak o, müfessirlerden iki farklı rivayet nakleder. Bu rivayetlere göre Yahudiler İslam'a davet edildikleri zaman: "Doğrusu, Allah ateşin yiyeyeceği bir kurban getirmediği hiçbir peygambere inanmamamızı emretti" demişler ve bunu Hz. Muhammed'den talep etmişlerdir. Diğer bir rivayete göre de onlar, bu durumun (peygamberlerden ateşin yiyeyeceği bir kurbanın istenmesinin) kendilerinden önceki toplumlarda da böyle olduğunu iddia ederek bunu Hz. Muhammed'den de istemişlerdir.⁹⁵ Mâtürîdî, bu rivayetleri naklettikten sonra Yahudilerin bu talepleriyle "kurban"ı peygamberliğin delillerinden/mucizelerinden saydıklarına dikkat çeker ve eleştirilerini bu yönde yapar. İlk olarak o, "kurban" getirmenin peygamberliğin mucizelerinden sayılamayacağını, aksine kurbanın takvanın delili olduğunu belirtir. Bu görüşüne delil olarak da el-Mâide 5/27. âyetini delil gösterir. İkinci olarak Mâtürîdî açısından, kurban mucizesi olmadıkça bir

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 178-180.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4: 97.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, *Te'vilât*, 1: 179.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 498. Ayrıca bk. *Te'vilât*, 1: 177-178.

peygamberin inkâr edilmesi ve peygamberlerin geçmişte gösterdiği diğer mucize ve delillerin dikkate alınmadan Yahudilerin kendilerine Allah'ın bunu emrettiğini ileri sürmeleri de, Hz. Muhammed'i inkâr etmek için şeytanların vesvese ve telkinleriyle kurulan hayalden başka bir anlam ifade etmemektedir. Zira ona göre, peygamberlerin mucizeleri arasında kurbanın olmadığı bilinen bir gerçektir. Bu bilindikte sonra, kurbanla ilgili olarak Yahudilerin ileri sürdükleri peygamberlerin alameti olduğuna dair kendilerine verilen bir sözün olmadığı da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle peygamberlerin nübüvvetinin ispatı için kurban gerekli değildir.

Mâtürîdî, Hz. Muhammed'in Yahudileri kendine ve Kur'ân'a iman etmeye daveti üzerine onların: "Bize diğer peygamberlerin kavimlerine getirdikleri gibi mucizeler ve kurban getir." şeklindeki sözlerine karşılık, "Ey Muhammed, de ki: Benden önce peygamberler size belgeler ve dediğiniz şeyi getirdi. Doğru sözlü iseniz niçin onları öldürdünüz?" (Âl-i İmrân 3/183) âyetinin onlara bir cevap olarak indirildiğini belirtir.⁹⁶ Mâtürîdî, bu âyetle Allah'ın, Hz. Muhammed'den onlara sanki şöyle demesini istediğini söyler: "Allah bizden bir peygambere ancak şu şekilde (kurban getirdiği takdirde) iman etmemizi istedi. Eğer bu peygamberliğin bir alameti idiye o alametle/mucizeyle gelenleri neden öldürdünüz? Ya da bunun peygamberliğin alametlerinden olduğu konusunda doğru sözlü iseniz sizden öncekiler o alametle (kurban) gelenleri neden öldürdü? Ya da eğer ona ancak bir kurbanla gelince iman edeceğiniz konusunda doğru sözlü iseniz o alametle/mucizeyle gelenleri neden öldürdünüz?"⁹⁷ Mâtürîdî'ye göre Yahudiler Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu biliyorlardı. Ancak onlar Hz. Muhammed'i inkâr ederek ona karşı sergiledikleri bu davranışlarıyla atalarını taklit etmişlerdir. Çünkü daha önce atalarına gösterilen mucizelerin aynısı kendilerine de verilse tıpkı atalarının yaptıkları gibi yine inanmayacaklar ve böylece geçmişte atalarının sergiledikleri inkârcı davranışlarının aynısı sergileyeceklerdir.⁹⁸ Dolayısıyla onların bu istekleri şüpheye düşüp de, Hz. Muhammed'in peygamberliği hakkında mutmain olmak isteyen insanların sâfiyane bir istediği değil, inanmamakta direnen ve bir takım menfaatleri için işi çıkmaza sürüklemek isteyen art niyetli kimselerin istekleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Yahudiler geçmişte de böyle bir mucize ile kendilerine gönderilen

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 177-178; 2: 499.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2: 499.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 178.

peygamberleri ya yalanlamışlar ya öldürmüşler ya da öldürmeye çalışmışlardır.⁹⁹

1.4. Peygamberlere Yönelik İftira ve Saygısızlıkları

Yahudiliğin peygamber anlayışlarında dikkat çeken bir husus da onların peygamberlerin şan ve şereflerine uygun olmayan bir takım uygunsuz davranışları onlara isnad etmeleridir.¹⁰⁰ Mâtürîdî'nin konuyla ilgili Yahudileri eleştirdiği ilk husus, onların geçmişteki peygamberler hakkında herhangi bir bilgiye ve delile sahip olmadıkları halde birtakım iddialarda bulunmaları ve münakaşaya girip çekişmişleridir.¹⁰¹ Mâtürîdî'ye göre onların bu çekişmeleri kuru bir iddia, iftira ve inattan öteye geçmemektedir. O, burada el-Bakara 2/140. âyetine işaretle Yahudilerin Hz. İbrâhim, Hz. Ya'kûp ve onların evlatların kendi dinlerinden olduklarına dair iddialarını gösterir. Mâtürîdî'nin bununla ilgili eleştirilerini daha önce bahsettiğimiz için fazla detaya girmeden kısaca şöyle özetleyebiliriz: Yahudiler, Hz.

⁹⁹ Peygamberler tarihine bakıldığında Yahudiler, Hz. Mûsâ, Hz. Zekeriyâ, Hz. İsâ ve Hz. Yahyâ gibi peygamberlerden de mucizeler istemişler, onlar da bu mucizeleri göstermişlerdir. Fakat buna rağmen onlar, Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ'yı öldürmek için ellerinden gelen gayreti sarf etmişler, Hz. İsâ'yı da öldürdüklerini iddia etmişler ve son olarak Hz. Muhammed'i de öldürmek için birçok girişimde bulunmuşlardır. Yine onlar, Hz. İbrâhim'e, Hz. Mûsâ'ya ve Hz. Süleyman'a yakışsız sözler söylemişler, çeşitli iftiralarda bulunmuşlar, kimi zaman onlara ihanet etmişler; Hz. Meryem'e de zina iftirasında bulunmuşlardır. Kitab-ı Mukaddes'e göre İsrailinin tarihi, onların da diğer uluslar kadar günahkâr davranışlar sergilediklerini, birçok soruna sebep olduklarını ve kendilerini kölelikten kurtaran Hz. Mûsâ'ya bile, itaatsizlik, tartışma ve şikâyet etme gibi en belirgin özellikleriyle ıstırap verdiklerini göstermektedir. Maurice Bucaille v.dğr., *Mûsa ve Firavun: Çıkış Kitabı*, trc. Ayşe Meral v.dğr. (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2002), 85

¹⁰⁰ Yahudilerin peygamberlerine bazı günahları ve ahlakî zaafı isnad etmeleri hakkında bk. Salih İnci, *Eski Ahid'de Peygamberlere isnad edilen Ahlakî Zaaflar/Günahlar ve Kur'ân'ın Peygamberlik Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2001), 46-103.

¹⁰¹ Burada şunu ifade emeliyiz ki Mâtürîdî'nin nübüvvet anlayışında peygamberlerin masumiyeti çok oneli bir yer tutmaktadır. Mâtürîdî'ye göre peygamberler, beşer olmaları yanında, seçilmiş ve korunmuş birer elçi konumundadır. Onların korunmuşluğu ise Allah'ın vahyettiğini insanlara ulaştırmalarıyla ilgilidir. Çünkü peygamberler de Allah tarafından imtihana tabi tutulacaklardır. Bunun olması için de irade ve ihtiyarları onlardan giderilmemesi gerekir. Aksi takdirde onlar, beşer değil melek olurlardı ve imtihan da kalkardı. Kısaca ifade edecek olursak ona göre peygamberlerin masum oluşları onların Allah'ın emir ve yasaklarına muhatap oluşlarına ve imtihana tabi tutulmalarına engel teşkil etmemektedir. Mâtürîdî'nin konuyla ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Can, *Mâtürîdî'ye Kadar Nübüvvet Karşı Çıkanlar ve Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997), 140-152.

İbrâhim'in kendi dinlerinden olduğunu iddia etmişlerdir. Halbuki onlar bu konuyla ilgili bir bilgiye ve delile sahip değillerdir. Nitekim Hz. İbrâhim'in kendi dinlerinden olduğuna dair ne Tevrat'ta ne de İncil'de bilgi vardır. Aksine bu iki kitapta onun Müslüman ve hanif olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in hanif bir Müslüman olduğunu haber vermektedir. Yani o, tevhid dini üzerindedir. Bu nedenle asıl onlar Hz. İbrâhim'in dini üzerinde değillerdir. Buna rağmen onlar, Hz. İbrâhim'i kendi dinlerinden olduğunu iddia etmişler ve bu iddialarıyla da ona iftira etmişler ve yalan konuşmuşlardır. Bu da onların yalancı olduklarını ve peygamberlere iftira attıklarını göstermektedir.¹⁰²

Yahudilerin peygambere birtakım asılsız iftiraları atfetmelerine yönelik bir diğer örnek de Hz. Lût'un şarap içip sarhoş olarak kendi kızları ile zina etmesidir.¹⁰³ Mâtürîdî bu konuda Yahudilere bir eleştiri getirmemiştir. Ancak Hz. Lût'un "Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlar sizin için daha temizdir." (Hûd 11/78) ifadesini tefsir ederken onun, zinaya teşvik etme gibi peygamberlerin şan ve şereflerine uygun olmayan davranışlar içerisinde olamayacağını belirtir. Nitekim o, bu konu hakkında özetle şu yorumu yapar: Hz. Lût'un "işte kızlarım" dediği kişiler ümmetinin kızlarıdır. Zira peygamberler gönderildiği ümmetlerinin manevi babaları sayılır. Diğer bir ifadeyle gönderildiği toplumun kadınları o peygamberin manevi kızları mesabesinde. Kendi kızları oldukları kabul edilse bile Hz. Lût'un bu tutumuyla kavmini zinaya teşvik ettiği değil kızlarıyla nikâhlanmalarını istediği anlaşılır. Yani burada Lût Peygamber kavmini, içine düştükleri cinsel sapıklığı (erkeğin erkekle cinsel ilişkisi) terk edip meşru ve doğal ilişkiye dönmeleri ve kadınlarla nikâhlanmaları konusunda uyarmaktadır.¹⁰⁴ Mâtürîdî'nin bu yorumu, Yahudilerin iddialarına bir cevap niteliği taşımaktadır.

Mâtürîdî, Yahudilerin Hz. Süleyman hakkında da birtakım iftiralarda bulduklarını belirtir. Nitekim o, Hz. Süleyman'ın hükümdarlığı sihir sayesinde elde ettiği ve küfre saptığı şeklindeki iddialarını¹⁰⁵ el-Bakara 2/102. âyetini delil göstererek buna örnek verir.¹⁰⁶ Mâtürîdî'ye göre bu âyet,

¹⁰² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 252, 255; 2: 326-327.

¹⁰³ Bu iftiralar için bk. Tekvîn 19/30-38.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7: 211-212. Ayrıca bk. Can, *Mâtürîdî'ye Kadar Nübüvvet Karşı Çıkanlar ve Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı*, 149.

¹⁰⁵ Yahudilerin Hz. Süleyman hakkındaki bu tür iddiaları, bu gün elimizde mevcut olan Kitâb-ı Mukaddes'te de yer almaktadır (bk. I. Krallar, 11/4-13).

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 188.

Yahudilerin iddialarına bir cevap niteliği taşımakta, onların iddia ettiklerin aksine Hz. Süleyman'ın kâfir olmadığını haber vermektedir.¹⁰⁷ Ona göre Yahudiler bu konuda şeytanın iğvasına kapılmışlardır. Halbuki bir rivayete¹⁰⁸ göre iki melek olan Hârût ve Mârût'a verilenler, aslında güzel şeylerden ibaretti. Fakat şeytanın telkinleriyle onların içine sihir, küfür ve yalan karıştırıldı ve asılları bozuldu.¹⁰⁹ Dolayısıyla ona göre Yahudilerin Hz. Süleyman'ı "kâfir ve büyücü" olmakla itham etmeleri herhangi bir peygamber hakkında ileri sürülemeyecek iftiralarır.¹¹⁰

Mâtürîdî'nin Yahudilerin peygamberlere karşı gösterdikleri bu olumsuz davranışlarına yönelttiği en önemli eleştiri konusu ise Hz. Mûsâ'ya karşı olan tavırlarıdır. Mâtürîdî, Yahudilerin ataları olan İsrailoğullarının

¹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 188, 190.

¹⁰⁸ Mâtürîdî, bu rivayetin dışında âyetin iniş sebebiyle ilgili olarak üç farklı rivayete daha yer verir. Bu rivayetlerden ilkinde göre, Asif, Hz. Süleyman'ın kâtibiydi. Her şeyi onun emriyle yazıyor ve yazdıklarını Hz. Süleyman'ın tahtının altına gömüyordu. Hz. Süleyman vefat ettikten sonra şeytanlar bunları oradan çıkarıp her iki satırın arasına sihir, inkâr ve yalan yazarak "Süleyman bununla hükmediyordu" dediler. İnsanların arasından cahil olanlar Hz. Süleyman'ı tekfir edip ona sövdüler. Âlimleri ise cahillerin yaptığını yapmaktan geri durdular. İşte cahillerin Hz. Süleyman'a sövgüsünün aşırılığından dolayı bu âyet indirilmiştir. Diğer bir rivayete göre şeytanlar sihirle ilgili bir kitap ortaya çıkardılar. Sonra bunu insanlar arasına yayıp onlara öğrettiler. Hz. Süleyman bunu duyunca bu kitapları araştırdı. Onları bulunca da insanların onları öğrenmesini hoş görmediği için tahtının altına gömdü. Vefat edince şeytanlar bu kitaplara yöneldiler ve "Bu Süleyman'ın gizlediği ve tek başına sahip olmak istediği bir ilimdir" diyerek oldukları yerden çıkarıp onları insanlara öğrettiler. Bunun üzerine Allah, peygamberi Hz. Süleyman'ı destekleyip onu Peygamber efendimizin diliyle âyette geçtiği üzere temize çıkardı. Mâtürîdî'nin naklettiği son rivayete göre ise Hz. Süleyman vefat ettikten sonra insanlar hastalıklara duçar olmuşlar ve şöyle demeye başlamışlardı: "Eğer Hz. Süleyman yaşasaydı bizi bunlardan kurtarırdı." Bunun üzerine Şeytanlar ortaya çıkıp "Size Süleyman'ın neyle hükmettiğini göstereceğiz" diyerek kitaplar yazdılar ve onları evlere koydular. İnsanlar da şeytanların sihir ve büyü olarak yazdıkları bu kitapları çıkarıp "İşte bunlar Süleyman'ın kendileriyle amel ettikleridir" deyince Allah da "...Süleyman inkâr etmedi..." şeklindeki âyeti indirdi. Mâtürîdî, bu rivayetleri naklettikten sonra kıssalarda anlatılanların nasıl olduğunun bilinmediği ancak Yahudilerin peygamberlerin kitaplarını bırakıp şeytanların kitaplarını ve davet ettikleri sihir ve inkârları takip ettiklerini kesin olarak bildiğimizi belirtir. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 188-190.

¹⁰⁹ Can, *Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı*, 198.

¹¹⁰ Mâtürîdî'nin Yahudilerin iftiracı olduklarına dair verdiği bir diğer örnek de Hz. Meryem'e zina iftirasında bulunmalarıdır. Nitekim onlar: "Ey Meryem! Hakikaten sen iğrenç bir şey yaptın!" (Meryem 19/27) diyerek ona zina iftirasında bulunmuşlardır. Mâtürîdî'ye göre onların böyle bir iftirada bulunma sebebi, Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı inkâr etmeleridir (Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4: 100).

Hız. Mûsâ'ya da ihanet ettiklerini, yakışsuz sözler söylediklerini ve ondan ölçüsüz isteklerde bulduklarını belirterek onların bu davranışlarını çeşitli yönlerden eleştirmiştir. O, İsrailoğullarının bu ihanet ve ölçüsüz istekleri arasında onların, iman etmek için Allah'ı açıkça görme şartını koymaları,¹¹¹ kendilerine ibadet etmek için put yapılmasını istemeleri¹¹² ve "Biz bir çeşit yemeğe asla katlanamayız" (el-Bakara 2/61) diyerek ellerindekiyle yetinmemelerini nakleder.¹¹³ Mâtürîdî, onların Hız. Mûsâ'dan tapınmak için put tanrı istemelerini el-A'râf 7/138. âyetine dayanarak dile getirir.¹¹⁴ İsrailoğullarının böyle bir talepte bulunma isteğinin, yolda karşılaştıkları müşriklerin kendilerine el-A'râf 7/28. âyetinde ifade edildiği gibi "Putlara tapmamızı emreden Peygamberlerdir" demeleri ile ilgili olduğunu ifade eder. Ona göre müşrikler, "Putlara tapmamızı emreden Peygamberlerdir." sözünü onlara söyleyince İsrailoğulları da Hız. Mûsâ'dan, tıpkı müşriklerin tanrıları gibi, kendilerine de bir tanrı yapmasını istemişlerdir.¹¹⁵ Mâtürîdî, onların ibadet edecek bir ilah istemeleriyle, Allah'ı inkâr etmeleri ya da peygamberlerini yalanlamaları anlamında olmadığına dikkat çeker. Ona göre İsrailoğulları, kendilerini Allah'a ibadete ve hizmete layık görmedikleri için Hız. Mûsâ'dan kendileri ile Allah arasında aracı olacak ve kendilerini Allah'a yaklaştıracak bir ilah (put) istemişlerdi. Çünkü onlar bu ilaha ibadet etmekle Allah'a yaklaşacaklarını düşünüyorlardı. Böyle bir düşünce, Allah'ı inkâr ve başkasına ibadeti has kılma anlamına gelmemekte, aksine Allah'ı yüceltme ve O'na duyulan derin saygıyı ifade etmekteydi. Mâtürîdî, bu tespiti yaptıktan sonra onların bu durumlarıyla Arap müşriklerine benzediklerine dikkat çekerek Arapların da kendilerini Allah'a yaklaştırsın diye (ez-Zümer 39/3) putlara taptıklarını ifade eder ve bunun tevhid inancına zıt olduğunu ifade etmek için özetle şu yorumda bulunur: "Tevhid ehli ise ibadeti sadece Allah'a has kılar. Üzerinde olduğu dini terk etmesi için dünyanın bütün hazineleri saçılrsa, kendisine her türlü vaatte bulunulsa dahi asla onu terk etmez. Çünkü kişi üzerinde mutlaka herkesin bileceği şekilde Allah'ın nimetlerinin açık izleri vardır."¹¹⁶

Mâtürîdî, el-A'râf 7/148. âyetinin tefsirinde Hız. Mûsâ'nın kavminin hepsinin bir olmadığını aralarında iyilerin de bulunduğunu, Allah'ın, onlardan

¹¹¹ Bk. el-Bakara 2/55; en-Nisâ 4/153.

¹¹² Bk. el-A'râf 7/138.

¹¹³ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 15: 135.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6: 43.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6: 44.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6: 42.

bir kısmını övdüğünü bir kısmını ise yerdüğünü belirtir ve şu âyeti delil gösterir: “Mûsâ'nın kavminden (insanları) hak ile doğru yola ileten ve onunla adaletli davranan bir topluluk da vardı.” (el-A'râf 7/159) O, bu âyette Allah'ın onlardan bir kısmını hidayet, adalet ve hakka tabi olmakla nitelendirdiğini ifade ettikten sonra el-A'râf 7/138. âyetine işaretle bazısının da akılsızlık, anlayış kıtlığı ve dinde zayıflıkla nitelendirildiğine dikkat çeker. Ona göre bu grup Allah'ın nimetlerinin takdir etmedikleri, onun âyetlerini düşünmedikleri için buzağıyı ilah edinip ona tapmışlar, dolayısıyla cahillik eden bir kavim olarak nitelendirilmişlerdir. Çünkü onlar, düşünemeyen, konuşamayan ve onları kendisine ibadet etmeye davet edecek bir dili olmayana ibadet etmişlerdir. Bu da onların akılsızlıklarını ve ibadeti ve ulûhiyeti yerinden başka bir yere (Allah'tan başkasına) koydukları için zalim olduklarını gösterir.¹¹⁷ Mâtürîdî'ye göre onlar, kolayca kaçmaya çalışan, akıllarına göre değil de nefsin isteklerine göre hareket eden bir topluluktur. Tevrat'ı inkâr etmelerinin sebebi de asıl bu yüzdendir. Çünkü onlar, Tevrat'taki hükümlerin uygulanmasını kendilerine zor gördüler ve buzağa tapmayı ise nefislerine daha kolay geldiği için tercih ettiler.¹¹⁸ Eğer hayvanların tabiatına bürünmüş olmasalardı, peygamberlerinin davetinden yüz çevirmez ve buzağıya tapmazlardı. İşte tüm bu akılsızlıkları yüzünden Hz. Mûsâ'nın bütün mucizeleri akli değil hissi olmuştur. Bu da akıllarının hissedilebilenleri anlama ve idrak etmede yetersiz olduklarını, delil getirilerek anlatılan şeylerin kapasitelerinin üzerinde olduğunu gösterir.¹¹⁹ Mâtürîdî'ye göre Alla, onların bu zaaflarından dolayı. “Allah size bir sığır kesmenizi emrediyor” (el-Bakara 2/67) âyetiyle onlara sığır kesmelerini emretmiştir. Çünkü onlar, daha sonra bu inançlarından vazgeçip tövbe etmişler ve Allah'a ibadete yönelmişlerdi. Allah da tövbelerinde samimi olup olmadıklarını ortaya çıkarmak için onları imtihan edip kalplerinden buzağı ve sığırların sevgisini sökmek istemiştir.¹²⁰

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili verdiği bir diğer örnek de onların Hz. Mûsâ'dan Allah'ı açıkça görme talebinde bulunmalarınıdır. Onların bu isteklerine en-Nisâ 4/153. âyetini delil gösterir. O, bu âyetin tefsirinde, onların Hz. Mûsâ'dan peygamberliğini destekleyecek mucizeler istediklerini, ancak onun bu mucizeleri göstermesine rağmen, onun

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 6: 66-68.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 180.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 131.

¹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 156.

peygamberliğine iman etmediklerine dikkat çeker. Buradan hareketle Mâtürîdî, onların mucize taleplerinin, doğruluğa erişmek için değil de inat için olduğunu belirtir.¹²¹ Çünkü ona göre şayet istekleri doğru yola erişmek için olsaydı, kendilerine bu mucizeler geldiğinde iman ederlerdi. Âyette geçen: “Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı” (en-Nisâ 4/153) ifadesi de onların Allah’ı görme taleplerinden değil de kendilerine gösterilen mucizelerden sonra inatçılık ederek inkâr etmelerinden dolayı azabı hak ettiklerine delalet eder. Çünkü şayet Allah’ı görmek istemelerinden dolayı azabı hak etmiş olsalardı, Hz. Mûsâ; “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” (el-A’râf 7/143) demezdi. Bu da gösteriyor ki, azap onları inatlarından ve Hz. Mûsâ’nın mucizelerle Allah’ın elçisi olduğu kendilerine belli olduktan sonra inkâr etmelerinden dolayı kuşatmıştır. Mâtürîdî’ye göre Allah: “Kendilerine apaçık deliller gelmesinin ardından (tuttular) buzağıyı tanrı edindiler.” (en-Nisâ 4/153) ifadesiyle de onların peygamberini inkâr etmedeki inatlarının şiddetini, akılsızlıklarının ve aşırılıklarının ne derece büyük olduğunu haber vermekte ve bu nedenle Hz. Muhammed’e kavminin ezalarına karşı sabretmesini ve ilk inkâr edilen peygamber olduğunu zannetmemesini istemektedir.¹²² Bununla birlikte Allah’ın Hz. Mûsâ kıssasından bahsetmesinin bir diğer sebebi de Müslümanların Hz. Mûsâ’nın kavminin düştükleri hataya düşülmemesi ve verilen nimetlerden mahrum olunmaması içindir. Bu nedenle Müslümanlar Allah’ın âyetlerini, delillerini ve vermiş olduğu nimetleri zikrederek tefekkürde bulunmalı, sahip olduğu nimetlerden dolayı Allah şükretmelidir.¹²³

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Mâtürîdî, Yahudilerin peygamberlere olan bu olumsuz tavırlarını daha çok Mûsâ kıssasına dayanarak sergilemeye çalışmıştır. Zira onlar, Hz. Mûsâ’dan her istedikleri şeyi elde ettikleri halde yine de ona itaat etmemişler ve onun dediklerine boyun eğmemişlerdir. Hz. Mûsâ’nın açık mucizelerini gördükleri halde ona inanmamışlar, karşı gelmişler ve sürekli muhalefet etmişlerdir. Allah dışında bazen buzağı heykeli yaparak ona tapmışlar, kimi zaman da din adamlarını kendilerine rab edinmişler ve bu davranışlarıyla da her zaman Tevhid dininden uzaklaşmışlardır.

¹²¹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 4: 96-97.

¹²² Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 4: 97.

¹²³ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 6: 66.

1.5. Peygamber Öldürmeleri

Yahudilerin yanlış peygamberlik anlayışını ortaya koyan bir diğer husus da peygamberlerden bir kısmını öldürmeleridir. Nitekim peygamberler tarihine bakıldığında kendilerine gönderilen peygamberlerden Hz. İşâyâ, Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ'yı öldürmüşler; Hz. İsâ ve Muhammed'i ise yalanlamışlardır.¹²⁴ Mâtürîdî, onların peygamber hakkındaki tavırlarını el-el-Mâide 5/70. âyetine dayanarak sergilemeye çalışır. Âyetin tefsirinde peygamberlerin, farklı zaman ve mekânlarda gelseler bile tek bir dine davet ettiklerine dikkat çeker. Yahudilerin hevalarına tabi oldukları için bütün peygamberlerin getirdikleri dine muhalefet ettiklerini, peygamberlerden bir kısmını yalanladıklarını bir kısmını ise öldürdüklerini belirtir. Bununla birlikte o, öldürme eyleminin resûller için değil, nebîler için söz konusu olduğunu ifade eder. Buna delil olarak el-Mü'min 40/51. âyeti ile es-Sâffât 37/172. âyetini gösterir. Ayrıca Mâtürîdî, başka bir yerde de, verilen haberler arasında İsrailoğullarının nebîleri öldürdüklerinden bahsedildiğini ancak, Resûllerden birini öldürdüklerinden bahsedilmediğini, belirtir.¹²⁵ Ona göre söz konusu âyette Allah, nebîlerine yardım etmediğini, fakat resûllerine yardım ettiğini bildirmiştir. Şayet resûller öldürülmüş olsalardı, Allah'ın bu desteği olmazdı. Allah'ın yardım ettiği kişi ise asla kaybetmez.¹²⁶ Mâtürîdî, Allah'ın yardım etmesini de " bırakan mucizelerle resûllerin desteklenmesi" şeklinde açıklar. Çünkü ona göre yanlarında bulunan bu mucizelerden dolayı resûllerin öldürülmeleri mümkün değildir. Nebîlerin yanında ise bu mucizeler yoktur. Onlar, insanları yanlarındaki âyetlerle dine davet etmişlerdir. Nebîlere mucizelerin verilmemesinin sebebi ise, onların bir şeriat getirmemeleri veya bir şeriatı nesh etmemelerindedir. Bilakis onlar, kavimlerini geçmiş şeriatlara davet etmişlerdir.¹²⁷

Mâtürîdî'nin böyle bir açıklama ihtiyacı hissetmesinin sebebi ise bu yönde yapılan iddialara bir cevap vermek istemesidir. Nitekim bunla ilgili inkârcılar şunu iddia etmişlerdir: "Siz, Allah'ın, kâfirlerin nebîleri öldürdüğünü haber verdiğini söylüyorsunuz. Oysa el-Mü'min 40/51 ve es-Sâffât 37/172. âyetlerinde de geçtiği üzere onlara yardım edilmişti. Allah'ın yardım ettiği kişi ise, kendisine yardım edilmiş olandır. Durum böyleyken

¹²⁴ Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 2: 243, 298; Fatih Kesler, *Kur'ân-ı Kerim'de Yahudiler ve Hıristiyanlar* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 88.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 144.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 4: 278.

¹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 1: 144-145.

onların kâfirler tarafından öldürülmesinin anlamı nedir? Bu bir çelişkidir.” Mâtürîdî, işte bu iddiaya bir cevap olarak yukarıda zikredildiği üzere resûl nebî ayırımına giderek bu iddianın geçersiz olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ayrıca Mâtürîdî’ye göre konuyla ilgili iddiaların aksine ne Kitap’ta ne de mütevâtir hadislerde resûllerden birinin öldürüldüğü sabit değildir. Nebîlerin öldürülmesi ise sabit olmuştur. Bu da çelişki değildir.¹²⁸ O konuyla ilgili olarak İbn Abbas’tan şu rivayeti nakleder; “Onlar nebîleri öldürüyorlardı. Fakat Resûller korunmuşlardır, asla bir resûl öldürülmemiştir.”¹²⁹

Kur’ân’da “Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah’ın ve (mü’min) insanların güvencesine sığınmadıkça kendilerini zillet kaplamıştır. Onlar Allah’ın gazabına uğradılar ve yoksulluk onları kapladı. Bunun sebebi onların; Allah’ın âyetlerini inkâr ediyor ve peygamberleri haksız yere öldürüyor olmaları idi.” (Âl-i mrân 3/112) ifadeleri yer almakta ve Hz. Muhammed dönemindeki Yahudiler kastedilmektedir. Bununla birlikte onun döneminde veya ondan önce yakın bir dönemde nebîlerin öldürülmesi söz konusu değildi. Dolayısıyla burada âyetin nasıl anlaşılacağı problemi söz konusu olmaktadır. Mâtürîdî âyetlerde ifade edilen nebîlerin öldürülmesi ile ilgili bu ifadeleri iki şekilde yorumlayarak bu problemi çözmeye çalışır. Bunlardan birincisi; Hz. Muhammed dönemindeki Yahudilerden öncekiler yani onların ataları/babaları olan İsrailoğulları nebîleri öldürmüşlerdi. Yahudiler de buna razı olmuşlardı. Her ne kadar kendileri bu işi yapmasalar da, bu işe rıza gösterip sessiz kaldıkları için onların yaptıklarına ortak olmuşlardır. Bu nedenle Allah öldürme eylemini onlara izafe etmiştir.¹³⁰ Mâtürîdî’ye göre Âl-i İmrân 3/21, 181. ve en-Nisâ 4/155. âyetlerinde geçen nebîlerin öldürülmesi ile ilgili ifadeler için de aynı durum söz konusudur.¹³¹ İkincisi ise; Yahudiler Hz. Muhammed’i öldürmeye niyet etmeleri sebebiyle bu ifade kullanılmıştır. Şayet bunu amaçlarsa bütün peygamberleri öldürmeyi amaçlamış gibidirler.¹³² Nitekim onlar Hz. Muhammed’i birçok kez öldürmeye yeltenmişlerdir.¹³³ O bununla ilgili olarak el-Bakara 2/91. âyetinin tefsirinde Yahudilerin, “Biz

¹²⁸ Mâtürîdî’nin bu yorumunu Semerkandî nakletmiştir. Bk. Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 1: 144’deki 7 nolu dipnot.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 4: 99.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 2: 393.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 2: 274, 498; 4: 99.

¹³² Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 2: 393.

¹³³ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 4: 99.

müminler olduğumuzdan nebîleri öldürmeyiz” şeklinde bir itirazda buldukları takdirde, onlara şu şekilde cevap verilebileceğini belirtir: “Siz bizzat öldürmeseniz bile, öldürenlerin yaptıklarına razı olup onlara tabi oldunuz.”¹³⁴ İşte bu sebeple onlara öldürme eyleminin izafe edildiğini belirten Mâtürîdî, “Onlara, “Allah’ın indirdiğine (Kur’ân’a) iman edin” denilince, “Biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız” deyip, ondan sonra geleni (Kur’ân’ı) inkâr ederler. Halbuki o ellerinde bulunanı (Tevrat’ı) tasdik eden hak bir kitaptır. De ki, “Eğer inanan kimseler idiyerseniz daha önce niçin Allah’ın peygamberlerini öldürüyordunuz?” (el-Bakara 2/91) mealindeki âyetle ilgili şu yorumu yapar: “Hz. Muhammed, Yahudileri kendine ve kendine indirilene iman etmeye davet edince, ‘Bize diğer peygamberlerin kavimlerine getirdikleri gibi mucizeler ve kurban getir.’ demişlerdi. Bunun üzerine Allah, ‘Daha önce atalarınıza peygamberler mucizeler ve kurbanla gelmişti. Onlar da onları öldürmüşlerdi’ diyerek haber vermiştir. Allah, Hz. Muhammed’e; ‘Onlara, neden öldürüyordunuz?’ diye sor dedi. Hz. Muhammed de; ‘Atalarınız, mucizeler ve kurbanla geldikleri halde, bendenden önceki peygamberleri neden öldürdü? Siz, bize ateşin yiyeceği bir kurban getirmediğiniz bir peygambere iman etmeyeceğinize dair Allah’tan bir söz aldığınızı söylemede doğru sözlü iseniz, bu şekilde gelen peygamberleri neden öldürdünüz?’ dedi. Onlar (Yahudiler), Hz. Muhammed’in kendisini peygamber olduğunu göstermesiyle onun peygamber olduğunu anlamalarına rağmen, bu mücadele şeklini kendilerinden öncekilerden almışlardı. Onları taklit etmişlerdi.”¹³⁵ Görüldüğü üzere Mâtürîdî, Yahudilerin her konuda olduğu gibi bu konuda da atalarını körü körüne taklit ettiklerine dikkat çekerek onları, düşünmeyen ve taklitçi bir zihniye sahip olan bir topluluk olarak değerlendirmiştir.

SONUÇ

Mâtürîdî nübüvvet bağlamında Yahudilere yönelttiği eleştirilerinde genel olarak onların peygamberler arasında ayırım gözeterek onlardan bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr ettiklerine, inandıkları peygamberlerini de aşırı yücelterek onlara ulûhiyet affettiklerine, bu tutumları sebebiyle tevhid inancını bozduklarına dikkat çekmiştir. Ayrıca onların peygambere inanmamak için çeşitli bahaneler ileri sürmeleri, peygamberlerin şan ve şereflerine uygun olmayan davranışları onlara isnad edip, bir takım iftiralarda bulunmaları, peygamberlere iman etmede ırkçı bir tutum

¹³⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 1: 177.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, 1: 178.

sergileyerek kendi ırklarından olmayan peygamberleri inkâr etmeleri gibi hususlar üzerinde önemle durmuştur.

Mâtürîdî'ye göre, Yahudiler peygamberlere karşı tutumlarını kimi zaman inançsızlıkla, kimi zaman abes mucizeler istemekle kimi zaman da iftira atmakla sergilemişlerdir. Özellikle, insanlık tarihi boyunca aynı dini tebliğ eden peygamberler arasında ayırım yapmışlar, bir kısmına iman etmişler, bir kısmı inkâr etmişlerdir. İnanmış oldukları peygamberlerine de kimi zaman bir peygambere yakışmayacak çirkin iftiralar da bulunmuşlar; kimi zaman da onları Allah'ın oğlu gibi bir pozisyonda değerlendirmişler, onlara ulûhiyet atfetmişler, bu suretle de tevhid inancını tahrif etmişlerdir. Benzer tutumlarını Hz. Muhammed'e karşı da sergilemişlerdir. Hz. Muhammed'in nübüvvetini bildikleri halde inat ve hasetleri sebebiyle ona iman etmemişler, hatta ona iman etmek isteyenleri engellemek ve onların aklını çelmek için kendi kitapları Tevrat'ta mevcut olan Hz. Muhammed'in sıfatlarından ve niteliklerinden bahseden âyetleri, tahrif etmekten ve bunları gizlemekten kaçınmamışlardır. Bu konuda atalarını taklit etmişler, onların yolundan gitmişlerdir. Bu nedenle, peygamberlere karşı sergiledikleri davranışlarında hiçbir düzeltme yapmamışlardır. Gerçek bir peygamber inancını asla benimsememişlerdir. Hz. İsa'dan önceki peygamberlere inanmışlar, fakat Hz. İsa ve Hz. Muhammed'i inkâr etmişler, bu davranışlarıyla Allah ile peygamberin arasını ayırarak küfre düşmüşlerdir. Çünkü bir peygamberi inkâr edip, onu diğerlerinden ayırt etmek küfür sayılmakta, dolayısıyla peygamberlerden herhangi birinin inkâr edilmesi bütün peygamberlerin inkâr edilmesi anlamına gelmektedir. Bu sebepten dolayı Allah, peygamberler arası ayırım yapmayı yasaklamıştır. Ayrıca Yahudiler, peygamberler arasında ayırım yaparak kendilerine İslam'dan başka bir yol (din) edinmişler ve kendi dinlerinin Allah'ın dini olduğunu iddia etmişlerdir. Allah ise İslam'dan başka bir yol tutanlardan dinlerinin kabul edilmeyeceğini bildirmiştir.

KAYNAKÇA

- Adam, Baki. "Müslümanların Yahudilere Yöneltiltiği Teolojik Eleştiriler". *Dinler Tarihi Araştırmaları* 4 (2004): 103-118.
- Adam, Baki. *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Adam, Baki. *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Bayraktar, Mehmet. "Kur'an ve Sünnet'in Dinlerarası Diyaloga Alet Edilmesi". *İslamî Araştırmalar* 3/20 (2007): 301-308.

- Bayraktar, Mehmet. *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2007.
- Besalel, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Yayınları, 2001.
- Bozdağ, Bekir. *İlahî Dinlerin Kutsal Kitaplarında Peygamberlik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, 1991.
- Can, Mustafa. *Mâtürîdî'ye Kadar Nübüvvet Karşı Çıkanlar ve Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 1997.
- Çelebi, Ahmed. *Mukayeseli Dinler Açısından Yahudilik*. Trc. Ahmed Büyükcınar v.dğr. İstanbul: Kalem Yayınları, 1978.
- Deedat, A. H. *Eski ve Yeni Âhid'de Hazret-i Muhammed*. Trc. Şinasi Siber. Ankara: DİB Yay., 1972.
- Demirci, Muhsin. *Kur'ân'ın Temel Konuları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2000.
- Erbaş, Ali. "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 113-116.
- Farukî, İsmail R. *İbrahimî dinlerin Diyalogu*. Trc. Mesut Kardeşhan. İstanbul: Pınar Yay., 1993.
- Göregen, Mustafa. *İslam-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2002.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayınları, 1998.
- Güner, Osman. *Resulullah'ın Ehl-i Kitap'la Münasebetleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 1997.
- Harman, Ö. Faruk. "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler". *İslam Tetkikleri Dergisi* 9 (1995): 127-161.
- Hindî, Rahmetullah. *Ehl-i Kitaba İlahi Çağrı*. Nşr. A. Siddık. İstanbul: Faran Yayınları, 2006.
- İbn Meymûn, Ebû İmrân Mûsâ b. Ubeydillâh el-Kurtubî el-İsrâîlî. *Delâletü'l-Hâirîn*. Nşr. Hüseyin Atay. Ankara: AÜF Yayınları, 1974.
- İnci, Salih. *Eski Ahid'de Peygamberlere isnad edilen Ahlakî Zaaflar/Günahlar ve Kur'ân'ın Peygamberlik Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2001.
- İslamoğlu, Mustafa. *Yahudileşme Temayülü*. İstanbul: Denge Yayınları, 1998.
- Kaufmann-Eisenberg, Francine-Josy. "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik". *Din Fenomeni*. Haz. M. Aydın. 262-283. Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2000.
- Kesler, Fatih. *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Köksal, Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kurt, A. Osman. *Erken Dönem Yahudi Tarihi: Yahudiliğin Mimarı Ezrâ*. İstanbul: IQ Yay., 2007.
- Kutluay, Yaşar. *İslam ve Yahudi Mezhepleri*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Mağribî, Samuel b. Yahya. *Yahudiliği Anlamak*. Trc. Osman Cilacı. İstanbul: İnsan Yay., 1995.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. Trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. Ed. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Dârü'l-Mizan, 2004-2010.
- Önal, Recep. *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Sinanoğlu, Mustafa. *Kur'ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes'te Peygamberlerin İsmeti*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, 1989.
- Tarakçı, Muhammed. "Tanah'ta Vahiy Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002): 193-218.

Copyright of Journal of Divinity Faculty of Hitit University is the property of Hitit University Faculty of Divinity Journal and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.